

HAMURABİ MECELLESİ

Prof. Dr. Recai G. Okandan

Babil'de Milâttan evvel 2123 - 2081 seneleri arasında kırk iki yıl hükümdarlık makamını işgal eyliyen Hamurabi, iktidar mevkiini işgal eder etmez, bir taraftan mütemerkiz bir devletin vücut bulmasını mümkün kılarken, diğer taraftan meydana getirdiği bu Devlette adaletin hâkimiyetini ve fertlerin refah ve saadetini temin eylemek gayesiyle, onu mükemmel bir hukukî nizamla da techize çalışmış ve neticede eski örf ve âdetlerden, Bâbil Devletini teşkil eyliyen küçük siyasi teşekküllerin kanunlarından ve hususiyle Sümerler zamanına ait hukuktan¹, Sümerlerin yazılı kanunlarından, Ur hânedanına mensup Sümer hükümdarlarından Şülgi tarafından yazdırılan kanundan istifade ederek², bir hukukî külliyyat vücade getirtmiş ve bunu bir taş sütun üzerine çivi yazısıyla da yazdırtmıştır.

Hamurabi'nin, vücade getirdiği mecelleye ilâhî bir menşe göstermeye çalıştığı müşahede edilmektedir. Nitekim, mecellenin ön sözünde, Tanrı-

1) Bk. *Avram Galanti*, *Uç samî vâzı-ı kanûn*, İstanbul 1927, s. 4; *Ernst Weidner*, *Dünyanın en eski kanunnameleri*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, yıl : 1950, cilt VII, sayı 1 - 2, s. 379.

2) Hamurabi'nin mülhem olduğu kanunlardan biri olarak da kendisinden yüz yetmiş yıl evvel Bâbil'de hükümdarlık eden *Lipit-Ishtar*'ın yazdırttığı ve hâlen ancak bazı mühim kısımları malûm olan bir kanundan da bahsedilmektedir. Sümer dilinde yazıldığı söylenen bu kanun, ön söz, tahminen yüz kadar paragraftan ibaret metinler ve bir de hâtîme olmak üzere üç kısımdan terekkep eylemektedir. Hükümdar, ön sözde, kendisinin ilâhlar tarafından nizam ve intizamı tesise, memlekete bir kanun temin eylemeye memur edildiğini ve hâtîmede de vücade getirdiği kanunda değişiklik yapılmaması lüzumunu tebarüz ettirmektedir. Metinlere gelince, bunların, ancak *köle hukukundan, evlenmeden, mirastan, mülkiyetten, toprak rejiminden, gemi ve hayvan kiralanmasından* bahseyliyen bazı hükümleri malûm bulunmakta ve bu hükümlerden bir çoklarının daha tevsi olunmuş ve daha ağır müeyyidelere raptedilmiş bir halde Hamurabi mecellesinde de yer aldığı görülmektedir [Bk. *Ernest Weidner*, *op. cit.*, s. 379 - 381].

nın, hükümdar Hamurabi'ye, bu mecelleyi, kuvvetlilerin zayıfları ezmesine mâni olmak, memleketi yükseltmek, kollektivitenin menfaatine hizmet etmek gayesiyle verdiği tebarüz ettirilmektedir³. Zayıfların kuvvetlilere karşı himayesini, yetim ve dulların hak dairesinde idare olunmalarını, fertlerin haklarının korunmasını, topluluk içinde hak ve adaletin hâkimiyetini, halkın refah ve saadetinin teminini mümkün kılmaya çalışan Hamurabi, dünyada adaleti tevzi vazifesinin kendisine verildiğini, bu vazifenin yapılmasına büyük bir önem atfeylediğini, insanlara sevgili bir baba gibi muamele ettiğini, milleti için hiç bir ihmalde bulunmayarak çalıştığını, yorgunluklara mukavemet gösterdiğini, milletini sulha kavuşturduğunu, halk arasında korkuyu izale ve emniyeti tesis ettiğini, vücade getirdiği hukukî eserin memlekete hakka uygun iyi bir hükûmet temin eylediğini müdafaa etmiş ve, kendisinden sonra gelecek hükümdarlara da bir direktif mahiyetinde olmak üzere, Bâbil'de icrayı hükûmet edecek her hükümdarın, kitabeye yazdığı adalet sözlerini okumasını, memleketinin tanzim eylediği hukukunu ve kararlaştırdığı mukarreratını değiştirmemesini, kabartma taşı yerinden kaldırmamasını⁴ tavsiye etmiştir⁵.

Hamurabi'nin, mecellesini üzerine çivi yazısıyla yazdırttığı taş sütun 1901-1902 yılları arasında İ. de Morgan'ın başkanlığı altındaki bir Fransız heyeti tarafından Sus şehrinde yapılan araştırmalar sırasında üç parça olarak meydana çıkarılmıştır. Hâlen *Louvre* müzesinde saklı bulunan mezkûr taş sütun üzerindeki yazılar muhtelif dillere olduğu gibi kendi dilimize de çevrilmiş⁶ ve memleketimizde de değerli ilim adamlarımız tarafından önemli tetkiklere mazhar kılınmıştır⁷.

3) Bk. *Avram Galanti*, Hamurabi Kanunu, İstanbul 1341-1925, s. 11 ve müt.

4) Bk. *Avram Galanti*, Hamurabi Kanunu, s. 64-65.

5) İcrayı hükûmet edecek hükümdar, «eğer kıyaseti varsa ve memleketini idare edebilirse, kitâbeme yazmış olduğum sözleri dinlemeli, rehberliği için tanzim ettiğim memleketin hukukunu, kararlaştırdığım mukarreratı, ona bu kitabe göstermeli ve kara başlıları iyi idare etmeli, hukukunu tanzim etmeli, mukarreratını kararlaştırmalı, memleketinde fenalık ve habaseti defetmeli, halkın refahının ihzarına tevessül etmeli...» dir [Bk. *Avram Galanti*, Hamurabi Kanunu, s. 65].

6) Nitekim, İstanbul Darülfünunu müderrislerinden ve Portekiz ulûm ve fûnûn akademisi âzasından Avram Galanti, Hamurabi mecellesini dilimize çevirerek 1925 te yayınlamış bulunmaktadır.

7) Nitekim, Darülfünun Hukuk Fakültesi müderrislerinden merhum Mahmud Es'ad Efendi, «Tarih-i İlm-i Hukuk» adlı 1331 de müntesir eserlerinde [Bk. s. 59 ve müt.1. Hamurabi mecellesinin 1902 senesi Eylülünde Fransanın Ahlak ve Siyasî İlimler Akademisinde okunan ve Ekim ve Kasım aylarında «Journal des savants»

Hamurabi'den sonraki devirlerde muhtelif memleketlerde vukua gelen hukuki gelişmenin temelini teşkil eyliyen ve İlk - Çağ'ın en önemli hukuki âbidelerinden birini ifade eyliyen bu mecelle, ilmi bir sistem dahilinde tedvin edilmemiş olmasına ve taallûk ettiği hâdiselerin mahiyetine göre muayyen fasıllara ayrılmamış bulunmasına, hususî hukukla ceza hukukunu ilgilendiren meseleler arasında vâzih bir tefriki ihtiva etmesine rağmen, esas itibariyle, başlangıç, metinler ve hâtime olmak üzere üç kısma ayrılmış bulunmaktadır. Mecellenin başlangıç ve hâtimesi âmme hukukunu ve aralarında mevcut alâkaya göre az çok yan yana getirilmiş maddelerden tereküp eyliyen metinler kısmı da daha ziyade hususî hukuku, ceza hukukunu ve muhakeme usulünü ilgilendiren hükümleri ihtiva eylemekte ve heyeti umumiyesi itibariyle de iki yüz seksen iki maddeden ibaret bulunmaktadır. Yalnız, bu maddelerin bazılarına, muhtelif sebepler dolayısıyla şimdiye kadar vukuf imkânı hasıl olamamıştır. Bu eksikliğe rağmen, mecelle, hukukun temas ettiğimiz muhtelif dallarıyla ilgili hususlar hakkında tam bir fikir verebilecek mahiyettedir.

L

HAMURABİ MECELLESİNİN ÂMME HUKUKIYLA İLGİLİ HÜKÜMLERİ

Hamurabi mecellesi, Bâbil Devletinin âmme hukuku bakımından karakteristik vasıflarını muhtelif cephelerden aydınlatacak bir mahiyet arzulemektedir. Mecelleden, evvelâ, Bâbil'in, kabîle teşkilâtı içinde yaşadktan sonra bu durumdan kurtulup başta bir hükümdar olmak üzere birlik ve bütünlüğünü mümkün kılan bir Devlete münkalib olduğunu ve Bâbil'de bu tarzda gelişen bir siyasî varlığın mevcudiyetini öğrenmekteyiz. Yine aynı kanundan, Bâbil Devletinin teokratik bünyesini öğrenmek de mümkün bulunmaktadır. Devletin başındaki hükümdarın şahsında ruhanî bir mahiyet mevcut bulunmakta ve Hamurabi'nin, kendisini bazan mâbut Sin'in, bazan da Amurlular'ın takdis eyledikleri Dagan'ın oğlu olarak göstermesi, cemiyet içinde hak ve adaleti hâkim kılmak

da yayınlanan fransızca tercümesini nazara alarak tetkik etmişler ve hattâ bu mecellenin birçok hükümlerinin muhtelif memleketlerin mevzuatıyla mukayesesini de yapmışlardır. Keza, değerli ilm adamlarımızdan Avram Galanti de, aynı mecelle hakkında, gerek «Hamurabi Kanunu» ve gerek «Üç samî vâzı-ı kanûn» adlı kıymetli eserleriyle, esaslı ve mukayeseli bir tetkik vücade getirmişlerdir.

vazifesiyle kanun yapmak salâhiyetlerini ilâhî esaslara istinat ettirmesi⁸, halkı idare etmek, memlekete adaleti tattırmak vazifesinin Bâbil'in baş ilâhı Marduk tarafından kendisine verildiğini söylemesi de bunun bir delilidir. Hâkim olan esaslara göre, hükümdar, Marduk tarafından seçilmekte; Bâbil ilâhının mümessili sıfatını haiz bulunmakta; onun arzu ve direktifleri dahilinde hareket etmektedir. «Bâbil Güneşi» ünvanını taşıyan hükümdar, hattâ bir ilâh mertebesine kadar yükseltilmiş; Marduk üzerine yapılan yeminler gibi hükümdarın ismi üzerine yapılan yeminlerin de dinî bir önemi haiz buldukları kabul edilmiştir⁹.

Keza, aynı mecelle, Bâbil'de mevcut hükümet sisteminin Monarşi diye vasıflandırılmasını mümkün kılmakta ve bu monarşiyi temsil eyliyen hükümdarın salâhiyetlerinin kuvvet ve şümülü hakkında bizlere açık bir fikir vermektedir. Nitekim, *Hamurabi*, mecellenin başlangıcında, kendisini yüksek bir emir ve kuvvetli bir hükümdar olarak tavsif eylemiş; şahsı hakkında hükümdarı kâmil, krallığın ebedî vârisi, kudretli, cihanı nüfuz ve otoritesi altına alan hükümdar gibi kelimeler kullanmış; sözlerinin önemi olduğundan bahsederek kuvvetinin dengi olmadığını itiraf-tan çekinmemiş; şahsını, adaletin hükümdarı diye vasıflandırarak fiil ve hareketlerinin emsalsizliğini ileri sürmüştü¹⁰ ve adaletin hükümdarı olarak tasvirini mecelleyi ihtiva eyliyen kitabenin önüne koyduğunu söylemiştir.

Yine aynı mecelle, bizleri, hükümet merkezinde siyasî birliğin muhafazasını mümkün kılmak ve memleketi refahın en yüksek seviyesine ulaştırmak gayesiyle kuvvetli bir iktidarın mevcudiyetine rağmen, *Bâbil Devletinin feodal bünyesi* hakkında da aydınlatmakta; bizlere, Bâbil Devletinde feodal bir bünyenin, *timar* ve *zeamet* gibi usullere dayanan ve hattâ bazı hallerde irsî bir mahiyet alan askerî ve mülkî bir bürokratik teşkilâtın mevcudiyetini göstermektedir. Mecelle bir taraftan memurların kendilerine tahmil edilen vazifeleri hüsnü niyetle ifasından bahseylemekte ve diğer taraftan da, bu ifayı mümkün kılmak gayesiyle, onlara geniş haklar tanımaktadır. Devlette yer alan bu idarî organlardan her biri bir timar sahibi olup, kendilerinin ölümlerinde, bu timar babalarına halef olabilmek liyakatini isbat etmiş olan oğullarına intikal eylemekte, ve bunların yaş itibarıyla küçük olmaları halinde de, kendilerine, o timardan yalnız bir intifa hakkı bahşolunmaktadır¹¹.

8) Bk. *Avram Galanti*, *Hamurabi Kanunu*, s. 11.

9) Bk. *Alexandre Moret*, *Histoire de l'Orient*, c. I, s. 407 ve müt.; *Louis Delaporte*, *Les peuples de l'Orient méditerranéen*, s. 131.

10) Bk. *Avram Galanti*, *Hamurabi Kanunu*, s. 65.

11) Bk. *Avram Galanti*, *Hamurabi Kanunu*, s. 88.

II.

HAMURABİ MECELLESİNİN HUSUSİ HUKUKLA
İLGİLİ HÜKÜMLERİ§ 1. *Hukukî ehliyet bakımından fertlerin durumu.*

Hamurabi mecellesi hukukî ehliyet bakımından fertler arasında eşitlik esasını kabul etmemiştir. Fertler muhtelif kategorilere tefrik olunmuş ve bu kategorilere mensup fertler hakkında da, muhtelif hususlarla ilgili olmak üzere, ayrı ayrı hüküm ve müeyyideler sevk edilmiştir. Her şeyden evvel, her türlü hak ve vecibelere ehil olmak imkânının yalnız hür adamlara tanındığı müşahede edilmektedir. Bunlardan sonra, hükümdarın hizmetine tâyin olunan hizmetkârlardan tereküp eylediği zannedilen ve Maşenkak veya Muşkinu denilen sınıf mensubinine rastgelelinmektedir¹². Hukukî durumları itibariyle üçüncü mevkide de kölelerin geldiği görülmektedir. Yalnız, mecellenin hükümlerinden, bu üç zümreden gayri bir mümtaz sınıf mensubininin mevcudiyeti de anlaşılmaktadır; fakat, bu zümreye mensup olan fertlerin hukukî durum itibariyle ne gibi hususiyetlere sahip buldukları, bunların hukukî ehliyetleri bakımından *hür fertlere* nazaran ne gibi bir imtiyaza mazhar kılındıkları malûm değildir.

Mecelleye göre, hür adam, serbest ve sosyal durumu itibariyle her nevi kayıttan âzâde, hak ve vecibelere tamamen ehil bir kimse olarak mülâhaza edilmiştir. Hukukî durumları itibariyle hür adamlardan aşağı ve fakat *kölelerden* yüksek bir mevkide bulunan Maşenkak veya Muşkinu sınıfına mensup olanlar, hukukî ehliyetleri bakımından hür adamlarla aynı vaziyette değildiler. Mecelle, hukukî ehliyet bakımından bunlar arasında bir fark gözeterek, Muşkinu'ları hür adamlarla eşit bir hukukî ehliyete mazhar kılmamıştır. Kölelere gelince, bunlar için hiç bir hukukî ehliyet bahis mevzuu değildi. Bunlar eşya gibi satılabilmekte, *rehşn* olarak kullanılabilmekte, kölenin sahibi kölenin istihkakı olan şeyler üzerinde tam bir tasarruf hakkına malik bulunmaktadır. Meselâ, herhangi bir hâdise dolayısıyla köleye bir tazminat verilmek icap etse, bu tazminatı doğrudan doğruya kölenin sahibi alırdı. Köle kız veya kadın cinsî münasebetlere taallük eden hususlarda bile sahibinin arzusuna tâbidi. Köleliğini inkâr eden bir kimsenin, köle olduğu tahakkuk ederse kulağı kesilirdi. Sahibinin evinden kaçan bir köleyi saklayan kimse ölüme

12) Bk. *Mahmud Es'ad*, op. cit., s. 63.

mahkûm edilirdi. *Borç* karşılığı olarak verilen köle, alacaklı tarafından satılabilir ve kölenin sahibi bu hususta hiç bir hak iddiasında bulunmazdı.

Mecelle köleler arasında da bazı farklar gözetmiştir. Meselâ kralın köleleriyle Muşkinu'ların kölelerinin hukukî durumları diğer kölelerin hukukî durumlarından farklıydı. Bunlar diğer kölelerden daha üstün tutulmuşlardı; meselâ, bunların hür bir kadınla evlenebilmeleri mümkün kılınmış ve bu gibi evlenmeler kanunen muteber telâkki edilmişti. Keza, çocuk doğuran köle kadının hukukî durumu ile çocuk doğurmayan köle kadının hukukî durumu da yekdiğerinden farklıydı. Meselâ, çocuk doğuran bir köle kadın borç mukabili satıldığı takdirde, bunun borç tediye edilmek suretiyle geri alınabilmesi mümkün kılınmıştı¹³.

§ 2. *Aile.*

Hamurabi Mecellesi, baba, ana ve çocuklardan tereküp eden aile müessesesiyle ilgili hükümleri ihtiva eylemekte ve hususiyle aileyi teşkil eden bu unsurlar arasındaki münasebetleri ciddi ve sağlam esaslara bağlamaya çalışmaktadır. Ailede çocuklar üzerindeki otorite bakımından baba birinci ve ana da ikinci derecede gelmektedir. Babanın ölümünden sonra, çocuk doğrudan doğruya anasının otoritesi altına girmektedir. Baba ve ananın çocukları üzerindeki otoritelerinin ne vakte kadar devam edebildiği, çocukların kaç yaşına kadar baba ve analarının otoriteleri altında kalmaları gerektiği hakkında mecellede bir sarahat yoktur. Baba ve ananın vefatı halinde, otorite büyük kardeşe, eğer büyük kardeş yoksa tâyin olunan vasiye intikal ederdi.

Ailede çocukların baba ve analarına hürmet etmeleri, onlara karşı büyük bir saygı göstermeleri lâzımdı. Bunun hilâfına hareket eden, meselâ baba ve analarına karşı ağır kabahat işliyen çocukların, hâkimin kararıyla, baba ve anaları tarafından reddedilmeleri, evden kovulmaları mümkün kılındığı¹⁴ gibi babaya karşı işlenen suçların da çok ağır cezalarla cezalandırılması cihetine gidilmişti. Meselâ, Mecelleye göre, babasını döven bir çocuğun eli kesilmek suretiyle cezalandırılması icap ederdi.

Ailede, ananın da baba gibi bir hukukî ehliyete sahip olduğu görülmektedir. Evlenirken aileye cihaz olarak getirdiği mallar, yine evlenirken koca tarafından verilen hediyeler kadının mülkiyetine dahil bulunmakta

13) Bk. *Avram Galanti*, *Üç samî vâzı-ı kanûn*, s. 64, 65.

14) Madde 168 — Bir oğulun kovulması, ancak ağır bir kabahat yüzünden ve ancak hâkimin muvafakatiyle teeviz olunur.

ve kadın bu malları istediği gibi tasarruf edebilmektedir. Kocanın askere gitmesi veya herhangi bir suretle gaybubeti halinde, aile emvalinin idaresini kadın deruhte ederdi¹⁵. Keza, kocasının ölümü halinde de ailenin idaresi kadına teveccüh eylerdi. Mecelle, kocanın müşterek hayatın icap ettirdiği vazifeleri ifa etmemesi halinde kadına, kocasını terkederek kendi ailesine avdet hakkını da tanımıştı.

Ailede, koca ve karının, birbirlerinin evlenmenin vukuundan sonraki borçlarından müştereken mesul kılındıkları da görülmektedir¹⁶. Yalnız, koca, karısının evlenmeden evvelki borçlarından mesul tutulmazdı. Keza, *evlenme mukavelesinde* kocasının evlenmeden evvelki borçlarından kadının mesul tutulmayacağı zikredilmişse, bu takdirde kadın da kocasının bu nevi borçlarından mesul tutulmazdı¹⁷.

§ 3. Nişanlanma,

Hamurabi mecellesi nişanlanma müessesesini kabul ve bununla ilgili hükümler vazetmiştir. Her şeyden evvel, nişanlanacak olan erkeğin nişanlanacağı kızı babası seçerdi. Her iki tarafın aileleri arasında evlenme tekarrür ettiği takdirde, nişanlanmaya tevessül olunur ve bu hususta erkek tarafından nişanlanacağı kadına bir ağırlık (Tirhatu) ve nişanlanacağı kızın babasına da bir hediye verilirdi¹⁸. Yalnız, kızın babasına bir hediye verilmeden de nişanlanma vukubulabilirdi.

Mecelle nişanlıların her ikisine de nişanı bozma hakkını tanımış ve her iki taraf için de ayrı ayrı hükümler derpiş eylemiştir. Eğer erkek nişanlanmayı bozacak olursa, bu takdirde nişanlanırken kıza ve onun babasına verdiği hediyeleri kaybederdi; bu hediyeler kızın babasına kalırdı¹⁹. Nişanlı kızın babası nişanı bozacak olursa, bu takdirde, nişanlı

15) Bk. *Edouard Oug*, *Etudes sur le droit Babylonien, Les lois Assyriennes et les lois Hittites*, Paris 1929, s. 31.

16) Madde 152 — İzdivaçtan sonra tahaddüs eden taahhütlerden koca ve karısı, ikisi mesuldür.

17) Madde 151 — Şayet İzdivaç mukavelesinde, karının, mesuliyetten azade olması meşrut ise, karı, kocanın kabllezdivaca ait bir taahhütten dolayı, mesul değildir. Karının kabllezdivaca ait bir taahhütten dolayı, koca mesul değildir.

18) Bk. *Delaporte (L.)*, *La Mésopotamie*, s. 80.

19) Madde 159 — Şayet nişanlı (erkek) hediyeleri ita ve kadın fiyatını tediye ettikten sonra cayar ise ve «senin kızını almıyacağım» der ise, hediye ve kadın fiyatı kayıpedere kalır.

erkeğe, onun tarafından nişanlanırken verilen hediyelerin iki mislini iade etmesi icap ederdi²⁰.

§ 4. Evlenme.

Hamurabi mecellesi evlenmenin hukukî neticeler doğurabilmesi, muteber ve meşrû bir mahiyet iktisap edebilmesi için, bunun yazılı bir vesikaya istinat ettirilmesi, bu hususta bir mukavelenin tanzimi esasını kabul etmiştir²¹. Bu mukavelename, bazan nişanlısını zevce olarak alacağını beyan eden koca namına, bazan evlenen kızın ebeveyni namına, bazan da evlenebilme imkânını haiz olan esirin efendisi namına tanzim olunur ve bu vesikaya tarafların birbirlerinden ayrılmıyacaklarına dair yaptıkları yemin ile şahitlerin listesi ve evlenmenin vukubulduğu tarih dercolunurdu²².

Hamurabi mecellesi, evlenmeyi memnu kılan bazı hallerin mevcudiyetinden de bayseylemiştir. Meselâ, kendilerini mâbet işlerine hasretmiş olan kadınlar evlenemezlerdi. Zira, bunların bir mâbet ve mâbuda aidiyetleri kabul olduğundan kendilerinin bir insana ait olabilmeleri keyfiyeti tecviz edilmemiştir. Keza, küçük çocukları olan dul kadınlar, çocuklarının mallarını bir teminata bağlamadıkça yeniden evlenemezlerdi. Bunlar, ancak, evlenecekleri erkekle birlikte bu malların mahfuziyeti keyfiyetini müştereken taahhüt ve bu hususta mesuliyeti müştereken deruhte ettikleri ve bu ciheti yazılı bir vesika ile tesbit eyledikleri takdirde tekrar evlenebilirlerdi²³. Keza, hür bir erkeğin köle olan bir kızla evlenebilmesine de imkân yoktu; eğer hür bir erkeğin köle olan bir kızla münasebetinden çocuk doğarsa, bu nevi çocuklar da ancak babaları tarafından tanındıkları takdirde hür ve meşrû çocuk telâkki olunabilirlerdi. Buna mukabil, kölelerden bazıları, meselâ hükümdarın ve Muşkinu'-

20) Madde 160 — Bu halde, kayınpeder cayar ise «kızı sana vermek istemiyorum» der ise, hediyeye ve kadın fiyatının iki mislini iade etmeli.

21) Madde 128 — Nizamen muteber izdivac, izdivac mukavelenamesini istilzam eder.

22) Bk. *Edouard Cug*, op. cit., s. 23.

23) Madde 117 — Küçük yaşta çocukları olan dul bir kadın tekrar evlenmek isterse, hâkimî maksadından haberdar etmeli; hâkim, mirasın bir cetvelini tanzim ettirir. Kendisi (kadın) ve yeni koca, bu malî takyîdat altında bulundurmaya tahriî vesika ile taahhüt etmelidirler. Bunlar, bu malın idaresine salâhiyettar olup; keyfi-mayesa tasarruflarına salâhiyettar değildirler. Bu malın satışı keenlemyekûn hükümdededir. Satın alan, parasını kaybeder ve eşyayı iade etmeye mecburdur.

ların köleleri, hür bir kadınla evlenebilirlerdi ve böyle bir evlenmeden doğan çocuklar da hür ve meşrû telâkki edilirdi²⁴.

Mecelleye göre, bir erkek ancak tek bir kadınla evlenebilirdi. Yalnız, kadının müzmin ve ağır bir hastalığa müptelâ olması halinde, erkek birinci karısına ölünceye kadar bakmak, onun iâşe ve ibâtesini temin eylemek şartıyla, ikinci bir kadınla evlenebilirdi²⁵. Erkek, keza, karısının çocuk doğuramaması halinde de ikinci bir kadınla evlenebilirdi; yalnız, evlendiği bu ikinci kadın ilk karısının haklarına sahip olamazdı²⁶. Fakat erkeğin çocuk doğuramayan karısı kocasına çocuk yetiştirmek için bir odalık kız temin eder ve bu *odalık* da bir çocuk doğurursa, bu takdirde koca ikinci bir kadınla evlenemezdi²⁷ ve odalıktan doğan bu çocuk meşrû telâkki edilirdi.

Kadına, evlenirken, sağ ise babası ve sağ değilse erkek kardeşleri tarafından ona babasının mallarından isabet edecek olan veya eden miras hissesine tekabül etmek üzere *Şeriktu* denilen bir cihaz verilirdi ve kadın ailede kendisine bir istiklâl temin edecek olan bu *cihazı* üzerinde bir *mülkiyet* hakkına sahip bulunurdu. Kocanın ölümü halinde de kadının mezkûr cihaz üzerindeki haklarında hiç bir değişiklik husule gelmezdi. Yalnız, böyle bir cihaz verilmeden de evlenme vukubulabilirdi. Keza, evlenme sırasında, erkek de karısına Nudunnu denilen bir hediye verirdi²⁸ ve bu Nudunnu, kadının dul kalması halinde ona temin olunmuş bir irat ve sebepsiz boşanma halinde de verilmiş bir tazminat mahiyetini arzederdi.

24) Madde 175 — Kralın yahut bir *Masenkakin* bir kölesi hür bir kadınla izdivaç ederse, bu izdivaçtan doğan çocuklar hürdürler.

25) Madde 148 — Karı bir illete tutulmuş ise, koca ikinci bir kadın alabilir. Birinci karıya yaşadığı müddetçe ikametgâh ve nafaka temin etmeli.

26) Madde 145 — Karı çocuksuz kalırsa, koca ikinci bir karı almalı. Bu (asıl) karının hukukuna malik değildir.

27) Madde 144 — Karı, kocaya müstefrise sıfatıyla bir hizmetçi kız tedarik ederek verir ise, o (koca) ikinci bir karı almamalı.

Madde 146 — Karının müstefrise sıfatıyla kocaya verdiği ve kendisine (kocaya) çocuk doğurduğu bir hizmetçi kızı, karı, (onu) itaatsizlik cezası olarak satmamalı; bilâkis onu, hizmetçi kız derecesine indirmeli.

Madde 147 — Hiç bir çocuk doğurmadığı takdirde, o, hanım tarafından satılabilir.

28) Bk. *Edouard Cuq*, op. cit., s. 42 - 43.

§ 5. *Boşanma.*

Hamurabi Mecellesi gerek kocaya ve gerek kadına bazı muhik ve mücbir sebepler dolayısıyla evlilik râbitasını ortadan kaldırma imkânını tanımıştır. Meselâ, bir erkek, karısını, çocuk doğuramaması halinde boşayabilirdi. Yalnız, bu takdirde, karısı evlenirken babasının evinden getirdiği cihazı geri alabildiği gibi, ayrıca kocasından, nişanlanırken Tirhatu namı altında verilen hediyeye müsavi kıymette bir tazminat alırdı²⁹. Keza, zevcesinden çocukları olan bir erkek de karısını boşayabilirdi; yalnız, bu takdirde, kocanın, kendi menkul ve gayri menkul mallarından karısının intifaa devamına müsaade eylemesi, boşadığı karısından olan çocuklarını yetiştirmesi ve çocuklar büyüdüğü zaman da onlara vereceği mallardan bir evlâda düşen hisse miktarını boşadığı karısına tahsis etmesi gerekirdi³⁰. Nihayet, bir erkek, karısını, onun kadınlık vazifelerini yapmaması, uygunsuz halleri ve müsrifliği dolayısıyla kayıtsız ve şartsız boşayabildiği gibi onun üstüne başka bir kadınla evlenerek ilk karısını hizmetçi olarak evinde de muhafaza edebilirdi³¹. Boşanmaya zikrettiğimiz sebepler dolayısıyla kadının sebebiyet vermesi halî kadın aleyhine bazı müeyyideleri de istilzam ederdi. Meselâ, bu gibi hallerde, kadın evlenirken getirdiği cihazı kaybettiği gibi³², bazan boşanmayı icap ettiren sebebin vahameti kadının suda boğulmasını bile mümkün kılardı³³.

29) Madde 138 — Bu halde, karının çocukları yok ise, kendisi, (kocasını) getirilen şeyi (malı, cihazı) kendisine iade etmeli ve kadın fiyatı nisbetinde para vermeli.

30) Madde 137 — Kendisine çocuk getirmiş olan karısından yahut ikinci karısından ayrılan kimse, getirilen şeyi (cihazı) ve sabâvetleri esnasında oğulları namına idare edeceği mirası, kendisine yani karısına iade etmeye mecburdur. Oğullarından ayrılacağı vakit, kendi, (karı) bundan yani mirastan bir evlât hissesi alır. Yeni bir izdivaç akdetmeye kendisine müsaade edilir.

31) Madde 141 — Karı, son derece kayıtsızlık, muhilli namus muamele, leim tavrı hareket, israf yüzünden talâka kâfi sebebiyet verir ise, koca, hiç bir şey tediye etmeksizin kendisinden ayrılabilir. O, «ben seni boşarım, diyebilir». O, (koca), onu hizmetçi sıfatıyla hânesinde tutabilir ve tatlik etmeksizin ikinci bir karı ile izdivaç edebilir.

32) Bk. *Edouard Cuq*, op. cit., s. 43.

33) Madde 143 — Son derecede kayıtsızlık, muhilli namus muamelesi, sulhareket, israf yüzünden kocasına karşı olan vezâifini ağır surette cerhederse, karı, su cezasıyla tecziye edilir.

Hamurabi Mecellesi, kadına da kocasından boşanma hakkını tanımıştır. Meselâ, erkeğin müşterek hayatın icaplarına riayet etmemesi, karısına alâka göstermemesi, ona karşı vazifelerini ihmal etmesi gibi hallerde, kadın kocasından boşanabilir ve evlenirken getirdiği cihazı da geri alarak babasının evine gidebilirdi³⁴. Eğer bu gibi sebepler mevcut olmadan kadın kocasından ayrılmak isterse, meselâ kocasına karşı serkeşâne hareketleri dolayısıyla onunla olan evlilik rabitasını ortadan kaldırmak isterse, bu takdirde, böyle bir kadın ya esir olarak satılır veyahut da suya atılırdı. Nihayet, kocanın memleketini terketmesi halinde de kadın kocasından ayrılarak istediği kimse ile evlenebilirdi; ilk kocasının avdeti halinde kadın için tekrar ona avdet gibi bir mecburiyet yoktu. Yalnız, kocasının harp esiri olarak kaybolması halinde kadın ikinci bir erkekle evlenir ve fakat sonra ilk kocası avdet ederse, böyle bir halde kadının ilk kocası ile olan evlilik münasebeti yeniden teessüs ederdi ve ikinci kocasından olan çocukları yine ikinci kocasında kalırdı³⁵. Kocanın sürgün cezasıyla tecziye edilmesi halinde de, karısıyla olan evlilik rabitası ortadan kalkardı³⁶.

§ 6. *Evlât edinme.*

Hamurabi Mecellesi evlât edinme müessesesini kabul ve bu hususta da gereken hükümleri vazeylemiştir. Herhangi bir kimsenin diğer bir kimseyi evlât edinmesi mümkün kılındığı gibi, evlât edinenle evlât edinilen arasındaki münasebetler de sağlam esaslara istinat ettirilmiştir. Hamurabi Mecellesinde, her şeyden evvel, evlât edinen kimsenin umumiyetle çocukları olmaması keyfiyetinin nazara alındığı anlaşılmaktadır. Keza, bir kimsenin evlât edinilmesi keyfiyetinin *şahitler* huzurunda vuku bulmasının bir şart olarak kabul edildiği görülmektedir³⁷. Nihayet, mecelle, evlât edinilen çocuğa evlât edinen kimsenin meşrû çocuğu

34) Madde 142 — Koca, gerek hayatı müşterekenin vezâifini ifadan imtina yüzünden, gerek son derecede kayıtsızlıktan, gerek de muhilli namus muameleden dolayı karısına karşı olan vezâifî ağır surette cezhederse ve kabahatli taraf yalnız kendisi (koca) ise, karının, ailesi nezdine avdet etmeye hakkı vardır. Koca kabahatli olup kendisine (karısına) getirdiği şeyi (malı) inde etmeli.

35) Madde 135 — Kaybolan (harp esiri) avdet ederse, ilk izdivac tekrar faaliyete girer, yani muteber olur. İkinci izdivacın çocukları ikinci kocaya kalırlar.

36) Madde 136 — Bir kimsenin sürgünlüğü, izdivacı katliyen inhilâle uğratar.

37) Madde 185 — Bir sabinin evlâtlığa kabul keyfiyeti, şahitler muvacehesinde vukub olur. Kabul keyfiyeti *evlâtlığı* intaç eder.

nazariyle bakmış, meşrû çocuğa bahşolunan hakların kâffesini evlât edinilen kimseye de tanımıştır.

Hamurabi Mecellesine göre, evlât edinilen kimse için evlât edinene karşı ifası gereken bazı vazife ve mükellefiyetler bahis mevzuu olmaktadır. Bu vazife ve mükellefiyetlerin yerine getirilmemesi, evlât edinilenle evlât edinen arasındaki münasebetlerin bozulmasını intaç eder³⁸ ve hattâ evlât olarak kabul edilen çocuk muhtelif cezalara da çarptırılırdı. Meselâ, evlât edinilen bir kimsenin evlât edineni inkâr etmesi halinde dili kesilmek suretiyle³⁹, evlât edinilen bir kimsenin evlât edineni terketmesi halinde gözü çıkarılmak suretiyle⁴⁰ cezalandırılması cihetine gidilirdi. Mecelle, evlât edinen kimse için de bazı vazife ve mükellefiyetlerden bahseylemektedir. Meselâ bir sanatkâr bir çocuğu evlâtlığa kabul eder ise, bu takdirde, bu kabul keyfiyetinin devamlı bir netice doğurabilmesi, ancak evlât edinilen çocuğa evlât edinen kimsenin kendi sanatını öğretmesine bağlı bulunmaktadır. Eğer evlât edinen evlâtlığa kabul ettiği çocuğa kendi sanatını öğretmez ise, bu takdirde, bunlar arasındaki evlâtlık münasebeti ortadan kalkabilirdi⁴¹. Keza, evlât edinen kimse evlâtlığa kabul ettiği çocuğa karşı vazifelerini fena bir surette ihmal ederse, evlâtlığa kabul ettiği kimseye evlât muamelesi yapmazsa, bu takdirde de aralarındaki evlâtlık münasebeti bozulabilirdi⁴².

38) Madde 186 — Şayet evlâtlığa kabul olunan, kendisine (evlâtlığa kabul eden kimseye) karşı ağır kusurlar yüzünden kabahatli olur ise, kabul eden, evlâtlığa kabul etmek yüzünden teessüs eden münasebeti hukukiye ref'edebilir. Asli (hakiki) ailenin hukuk ve vezaifi tekrar avdet eder.

39) Madde 192 — Mânevi ebeveynini inkâr eden evlâtlığa kabul edilmiş olan bir mâbet kölesinin yahut bir mâbet hizmetçi kızının oğlu, dilinin ziyaiyle tecziye edilir.

40) Madde 193 — Öz (hakiki) ebeveynine avdet ve mânevi ebeveynini terkeden evlâtlığa kabul edilmiş olan bir mâbet kölesinin yahut bir mâbet hizmetçi kızının oğlu, gözünün ziyaiyle tecziye edilir.

41) Madde 188 — Şayet bir sanatkâr, bir çocuğu evlâtlığa kabul eder ise, bu kabul keyfiyeti, kendisine sanatını öğretmek suretiyle, evlâtlığı intaç eder.

Madde 189 — Bu evlâtlığa kabul keyfiyeti yüzünden teessüs eden münasebet, (evlâtlığa) kabul eden kimse, çocuğa sanatı öğretmez ise, tekrar refolunabilir. (Hakiki) ailenin hukuk ve vezaifi tekrar avdet eder.

42) Madde 190 — Bu evlâtlığa kabul keyfiyeti yüzünden teessüs eden münasebet, (evlâtlığa) kabul eden kimse vazifelerini fena bir surette ihmal eder ise, kabul ettiği çocuğu evlât yerine tutmaz ise, refolunabilir. Asli (hakiki) ailenin hukuk ve vezaifi tekrar avdet eder.

Hamurabi Mecellesi, çocuğu olmıyan bir kimsenin sırf çocuğu olmaması hasebiyle diğerk bir kimseyi evlât edinmesi ve fakat bilâhare evlât edinenin bir çocuğunun dünyaya gelmesi halinde, evlât edinilen kimse ile evlât edinen arasındaki münasebetlerin bozulabilmesini mümkün kılmıştır. Yalnız, böyle bir halin tahaddüsünde, evlât edinen evlâtlığa kabul ettiği çocukla evlâtlık rabitasını bozarken, ona, kendi menkul mallarından, kendi çocuğuna isabet eden miktarın üçte biri nisbetinde bir hisse vermesi icap ederdi⁴³.

§ 7. Miras.

Hamurabi Mecellesinde koca ile karı ve keza bunlarla çocukları arasında miras münasebetleri ile ilgili hükümler *Sümer hukukunun* bu hususta kabul ettiği esasların aynıdır. Mecellede, erkek çocukların *terekeden* eşit esaslar dahilinde miras hissesi aldıkları, bir erkeğin müteaddit kadınlardan çocukları var ise bunların babalarının mirasından müsavaten faydalandıkları⁴⁴, kız çocuklardan da ancak babalarından cihaz almayanların babalarına vâris olabildikleri⁴⁵ ve fakat bu kız çocukların kendi hissei irsiyeleri üzerinde ancak bir *intiifa hakkına* sahip oldukları görülmektedir. Mecelleye göre, ailede erkek çocuk yoksa miras kız çocuklara intikal ederdi. *Gayrı meşrû çocuklardan* ancak baba tarafından tanınmış olanlar için *miras hakkı* kabul edilmişti⁴⁶. Çocuklardan

43) Madde 191 — Kendi öz evlâda malik olduktan sonra, evlâtlığa kabul olunanı kovan evlâtlığa kabul eden kimse, emvali menkulesi üzerinden, ona oğul hissesinin üçte birini vermeye mecburdur.

44) Madde 167 — Müteaddit karıların oğulları, onların doğurdukları karıları nazarı itibara alınmaksızın, aksami mütesaviye üzere miras alırlar. Karılar tarafından getirilen esyayı, (cihaz) bu karılara mensup oğullar alırlar.

45) Madde 183 — Peder, ikinci karıdan olan kızını cihaz ile evlendirirse, o zaman babasının mirasından ihraç edilir.

Madde 184 — Aksî takdirde, biraderler miras nisbetinde kendisine bir cihaz vermeli.

46) Madde 170 — Koca, hizmetçi kızının çocuklarını veledi meşrû olarak tanırsa, (o, onları «evlâdı» diye tesmiye ederse), meşrû evlât ile beraber, müsavi miras hukukuna maliktirler. Bununla beraber veledi meşrû, veledi verasettir. O, taksim olacak parçaları intihap edebilir.

Madde 171 — Peder, hizmetçi kızının çocuklarını veledi meşrû olarak tanımaz ise, onlar verasetten ihraç edilirler. Bununla beraber, peder onlara hürriyet bahsetmiş ise, hürdürler...

birinin babasından evvel ölmesi halinde bu çocuğun çocuklarına babalarına düşen hisseye tevarüs imkânı bahşolunmuştu. Çocukların yokluğu halinde miras kardeşlere ve bunların da yokluğu halinde baba tarafından amcalara intikal ederdi⁴⁷.

Mecelle, kendilerini mâbet işlerine hasreyleyen ve bunun neticesi olarak da evlenemiyen kızların miras haklarıyla ilgili hükümleri de ihtiva eylemektedir. Mecelle, bu kızların da sanki evleniyorlarmış gibi babalarından bir cihaz almalarını mümkün kıldığından, kendilerini mâbet işlerine tahsis eden kız çocukların miras hakları hakkında bunların babalarından bir cihaz alıp almadıklarına göre ayrı ayrı hükümler sevkeylemiştir. Filhakika, Mecelleye göre, böyle bir cihaz almış kız çocuklar⁴⁸, babalarının ölümü halinde onun terekesinden bir miras hissesi alamazlardı. Bunlar hakkında evlenirken cihaz almış kız çocuklar hakkında tatbik olunan hükümler mer'î olurdu⁴⁹. Eğer bu kız çocuklardan babalarından bu tarzda bir cihaz almıyanlar var ise, bunlar diğer kardeşleriyle birlikte eşit esaslar dahilinde babalarına vâris olurlardı. Fakat, bu kız çocuklar, aynen evlenmemiş diğer kız çocuklar gibi, kendilerine isabet eden miras hissesi üzerinde ancak bir intifa hakkına sahip olabilirlerdi⁵⁰. Yalnız, *Bâbil* mâbudu *Marduk*'un mâbedinde hizmet eden

47) Bk. *Delaporte (L.)*, *La Mésopotamie*, s. 89.

48) Yalnız bu kız çocukların babalarından aldıkları cihaz üzerinde bir mülkiyet hakkına değil, ancak bir intifa hakkına sahip olduğu kabul edilmiştir. Kız çocuğunun bu cihazı dilediği gibi tasarruf edebilmesi için ayrıca babasının yazılı muvafakatine ihtiyac vardır.

Madde 178 — Sayet bir peder, mâbet kızı, râhibe yahut mâbet hizmetçisi olan kızına bir hediye vermiş ise ve onun (hediyenin), kızın serbest malı olduğunu ve keyfimayesa tasarruf edebileceğini tahriri bir vesika ile beyan etmemisse, bu mal biraderlerine ait olup, o (kız) onu keyfimayesa tasarruf edemez. O (kız) ancak maldan intifa eder. Biraderler, o malı tahti tasarruflarına alırlar ve kendine (kıza) hububat, yağ ve sarap olarak intifain kıymetini verirler. Onlar, (biraderler) böylece muamele etmezler ise, o, (kız) malını, intifain kıymetini kendisine verir bir müdüre tevdi eder.

Madde 179 — Peder, malın kendi serbest malı (kızın) olduğunu ve keyfimayesa tasarruf edeceğini tahriri vesika ile beyan etmiş ise, kız, madamelhayat onu dilediği gibi tasarruf eder. Kardeşlerinin bu hususta hiç bir hakkı yoktur.

49) Bk. *Edouard Cuq*, *op. cit.*, s. 42.

50) Madde 180 — Peder hediyesinin fıkdanı takdirinde, kız, ister ise izdivaca namzet olsun, ister ise bir râhibe, yahut bir mâbet hizmetçisi olsun, pederinin

kızlar, bu hizmetleri neticesi haiz buldukları mümtaz mevkileri dolayısıyla, babalarından kendilerine intikal eyliyen miras hisselerini istedikleri gibi tasarruf edebilirlerdi⁵¹.

Kadının ölümü halinde, onun evlenirken *şeriktu* namı altında getirdiği mallarla kocasının kendisine verdiği hediyeler üzerindeki hakları kendi çocuklarına⁵² ve çocuklarının bulunmaması halinde de kendi babasına, yani evlenmeden evvel mensup bulunduğu *aileye* intikal ederdi⁵³. Erkeğin ölümü halinde karısı, aile içinde kendine ait malları uhdei tasarrufunda muhafaza eylediği gibi kocası tarafından yazılı olarak taahhüt edilen bir şey varsa onu da alır ve aynı zamanda kocasının evinde de ikamet ederdi. Yalnız kadının bütün bu mallar üzerinde ancak bir intifa hakkı mevcuttu, bu malları istediği gibi tasarruf edemez, meselâ başka kimseye satamazdı⁵⁴. Eğer erkek karısına yazılı hiç bir şey taahhüt etmemişse, bu takdirde kadın, ailede kendi mülkiyeti altında bulunan malları aldığı gibi ayrıca kocasının mirasından bir çocuk hissesi de alırdı⁵⁵.

Mecelleye göre, bir kimse kendi oğlunu mirastan mahrum edebilirdi. Yalnız, bu mahrum kılma keyfiyetinin bir hukukî netice doğurabilmesi için, o kimsenin hâkime müracaat ederek mirastan mahrum kılmayı icabettiren sebepleri, bu hususta çocuğun ağır bir kusuru varsa onu izah ve isbat eylemesi lâzımdı. Ağır suçun tebeyyün etmesi halinde, hâkim, çocuğunu mirastan mahrum etmek istiyen kimseyi, oğlunu affa davet

servetinden, ancak intifa suretiyle kardeşleriyle beraber bir evlât hissesi alır. Mal, (mâmelek) biraderlerine aittir.

51) Madde 182 — Peder, kızını Marduk'un mâbedine hediyesiz vakıf ve tahsis ederse, pederinin servetinden bir evlât hissesinin bir sülüsüne vâris olur ki bu hisseyi tekâliften muaf olarak tasarruf eder. Vefatında, o (kız) istediği kimseyi vâris tâyin eder.

52) Madde 173 — Kadın müteaddit defa izdivaç ederse, getirdiği esya, (mal) müteaddit izdivaçlardan doğan çocuklara, adam başı payı hesabıyla, düşer.

Madde 174 — Yeni izdivaç çocuksuz kalırsa, ilk izdivacın çocukları, getirdiği (karının) esyaya (mal) vâris olurlar.

53) Bk. *Delaporté (L.)*, La Mésopotamie, s. 91.

54) Madde 171 — ... aslı zevcesi, kendisinin getirdiği şeyi (cihaz) ve kocası tarafından taahhüt edileni alır. Kocanın evinde bir hakkı ikamete mâlîktir. Eşyanın satılmasına, kendisine müsaade edilmez. Bıraktığı miras oğullarına aittir.

55) Madde 172 — Koca, karısına tahriren hiç bir şey taahhüt etmemiş ise, çocuk (oğul) hissesi alır. Çocuklar (oğullar) ise kavga tahaddüs etmesi üzerine, oğullar yalnız kabahatli taraf teşkil ederlerse, kariya ikametgâh hakkı düşer.

ederdi. Eğer çocuk aynı kusuru tekrar işliyecek olur ise, bu takdirde baba oğlunu mirastan mahrum edebilirdi⁵⁶.

§ 8. Mülkiyet.

Mülkiyet mefhumuna büyük bir kıymet veren, onu her türlü ihlâl ve tecavüzlerden masun kılmaya çalışan Hamurabi Mecellesi, gerek *menkul* ve gerek *gayrimenkul mülkiyet* hakkında önemli hükümleri ihtiva eylemektedir. Mecelleye göre, menkul malların mülkiyeti, onları tasarrufları altında bulunduran, onların zilyedi olan kimseye ait bulunmaktadır. Mülkiyet mefhumuna atfolunan önemin neticesi olarak, meselâ bir kimse satana ait olmadığı tahakkuk eden bir şeyi satın alırsa onu hakikî sahibine iade ile mükellef tutulurdu. Aksi takdirde, hakkında, *hırsızlık* suçuna terettüp eden ceza hükmolunurdu. Eğer böyle bir kimse satın aldığı bu şeyi başkasından satın aldığını iki şahitle isbat ederse, hem hırsızlık suçuna terettüp eden *cezadan* kurtulur ve hem o şeyin satın alınması için verdiği parayı ve varsa uğradığı zarar ve ziyanı o şeyi kendisine satandan istiyebilirdi. Hattâ, böyle bir kimseye, lüzum görüldüğü takdirde, şahitlerini getirmek için altı aylık bir mühlet de verilirdi⁵⁷. Eğer böyle bir hâdisede satılan şey memleket dışında satın alınan bir köleye taallûk ediyorsa, bu takdirde, satış bedeli talep edilerek köle sahibine iade edilirdi. Şayet satın alan hâdisede iyi niyet sahibi değilse, satış bedelini kaybederdi.

56) Bk. *Edouard Cuq*, op. cit., s. 64.

57) Madde 9 — Şayet bir kimse (müddei), bir şeye temellük iddiasında bulunur ve onu yemin etmiş şahitler ile isbat ederse, müddeialehyh o şeyi diğer bir kimseden satın aldığını yemin etmiş şahitler ile isbat eder ise, bu diğer kimse, şeyin sirkatinden dolayı ölüm ile tecziye edilir; müddeialehyh o şeyi müeddelye iade etmeli. Fakat tediyeye edilmiş olan mübayaa bedelinin iadesi için, satıcıya müracaat etmeli.

Madde 10 — Dokuzuncu madde mucibince, müddeialehyh satın aldığını şahitler marifetiyle isbat edemez ise, sirkat yüzünden ölüm ile tecziye edilir. Şey, müddeiye iade edilmeli.

Madde 11 — Dokuzuncu madde mucibince, müddei mâmelekinî şahitler marifetiyle isbat edemez ise, haksız yere itham yüzünden ölüm ile tecziye edilir.

Madde 12 — Dokuzuncu madde mucibince, o şeyin satıcısı vefat ederse, verasete müstahak kimse, şeyin kıymetini beş misliyle beraber satın alıcıya iade etmekle mükelleftir.

Madde 13 — Şahitler uzak yerde ikamet ettikleri takdirde, şahitleri ikame edebilmek için, tarafeyne altı ay kadar kanuni bir mühlet verilir. Şayet şahitler, bu müddet içinde ikame edilmemiş ise, keyfiyet isbat edilmemiş addolunur.

Mecelle, fertlerin gayrimenkuller üzerindeki mülkiyet haklarını da tanımış, bu hakları da himayeye mazhar kılmış ve onların devri ile ilgili hususlar hakkında da muayyen hükümler vazeylemiştir. Mecelleye göre, menkul mallar gibi gayrimenkul mallar da *satım akdinin* mevzuunu teşkil edebilirlerdi. Yalnız, bu satım keyfiyetinin yazılı bir vesikaya istinat ettirilmesi, bu hususta bir *mukavelenin* tanzimi icabederdi.

Fertlerin arazi sahibi olabileceklerini kabul eden *Hamurabi Mecellesi*, toprak mülkiyetinin bazı hal ve şartlarda *müruru zamanla* da iktisap edilebileceğini kabul eylemiştir. Meselâ, kendine ait olmıyan arazi üzerinde hurma ağacı yetiştiren bir kimse, beş sene sonra, üzerinde hurma yetiştirdiği toprağın bir kısmına malik olurdu. Mecelle, toprak sahiplerine, onların mülkiyetleri altında bulunan araziyi ya doğrudan doğruya veyahut tayin edeceği kimse tarafından işletilmesi mükellefiyetini de tahmil eylemiştir. Toprak sahipleri, mülkiyetleri altında bulunan araziyi, onun işletilmesini mümkün kılmak gayesiyle, başkasına da kiraya verebilirdi. Keza, toprağın işletilmesini deruhte eden kimse, işleteceği arazinin hüsnu suretle muhafazasını teminle de mükellef tutulmuştu. Aksi takdirde, para cezasına mahkûm edilir veya eli kesilir veya ölüm cezasına çarptırılırdı⁵⁸.

58) Madde 42 — Ziraat maksadiyle bir tarla deruhte eden kimse, tarlanın mücavir toprağının mahsulü nisbetinde, tarla sahibine karşı mes'uldür.

Madde 43 — Balâdaki maddeye tevfikân tarlayı ziraatsız bırakan kimse, tarlanın mahsulünden mes'ul olur ve bundan başka, ziraat işlerini, zamimeten, deruhte etmeli.

Madde 44 — Açmak maksadiyle üç sene müddetle yeni toprak deruhte eden kimse, onu terk ve ihmal ettiği takdirde, açmak işini bilâhare deruhte etmeli ve bundan başka beher on gan için on gur ita etmeli.

Madde 62 — Bahçıvan işletmeyi ihmal eder ise, işi (işletme işi) bilâharc ifa etmeli. Sahibe karşı, komşunun arazisinin mahsulü nisbetinde, mes'ul olur.

Madde 63 — Açmak ve sürmek maksadiyle yeni arazi deruhte eden kimse, yapılacak işte geri kalır ise, işi bilâhare yapmalı ve sahibe, senede, beher on gan nisbetinde on gur vermekle mükellef olmalı.

Madde 64 — Bir bahçenin hisse mültezimi, mahsulü, sahibi ile üçte bir ve çüte iki nisbetinde taksim eder.

Madde 65 — Hisse mültezimi mühmül ise, komşunun arazisinin mahsulü nisbetinde mes'uldür.

§ 9. Borçlar hukuku.

Hamurabi Mecellesi borçların teşekkülü ile ilgili hükümleri de ihtiva eylemektedir. Bu hükümlere göre, borçlar, haksız muamelelerle akitlerden tevellüt etmektedir. Haksız muamelelerden doğan borçlarda da muhtelif hususların bilhassa nazarı dikkate alındığı görülmektedir. Meselâ, kölelere karşı ika edilen cismanî zararlar, bunların çalışma kabiliyetini azaltacağı ve netice itibariyle de onların sahiplerinin malî zararını mucip olacağı cihetle, kölelerin efendilerinin maruz kaldıkları bu malî zararların tazmini keyfiyeti derpiş olunmuştur. Bundan başka, kölelere karşı ika edilen ağır zararlardan dolayı verilmesi gereken tazminat kölelerin bizzat kendilerine değil, onların sahiplerine verilirdi.

Hamurabi Mecellesi, hayvanlar tarafından başkalarının tarlalarında veya doğrudan doğruya şahıslara karşı ika edilen zararlardan dolayı da *mes'uliyet* esasını kabul etmiş ve bu gibi hallerde ika olunan zararların tazmini keyfiyeti zararı ika eyliyen hayvanları idaresi altında bulunduran kimseye tahmil edilmiştir⁵⁹. Yalnız, Mecellede, bu gibi zararların tazmini hususunda hayvan sahibinin mes'uliyetini de derpiş eyliyen hükümlere rastgelinmektedir⁶⁰.

Hamurabi Mecellesi borçların teşekkülü ile ilgili olmak üzere akitler hakkında da dikkate değer hükümleri ihtiva eylemektedir. Mecelle, fertler arasında yapılan akitlerin tazammun eyledikleri taahhütlerin yerine getirilmesi keyfiyetine, tarafların akitlerin icaplarına riayet eylemeleri hususuna büyük bir önem vermiş; taahhütlerin ifa edilmemesi, akitlerde münderiç şartlara riayet olunmaması halinde vukua gelecek zarardan buna sebebiyet verenlerin mes'ul tutulmalarını mümkün kılmıştır.

Mecellede akitlerin muhtelif nevilerinden bahsolunduğu ve bunların her biriyle ilgili hükümlerin sevk edildiği görülmektedir. Meselâ, satım

59) Madde 57 — Sahibinin izni olmaksızın tarlada koyunları otlatan çoban, zarar ve ziyan olarak, on gan nisbetinde yirmi gur tediye mecburdur.

Madde 58 — Umumi otlatma zamanı geçtikten sonra, yabancı tarlada koyunlarını otlatmağa devam eden çoban, tarlanın hasadının beher on gan'ı için, altmış gur tediye mecburdur.

60) Madde 250 — Bir kimse, delirmiş bir öküz tarafından cerhedilir ise, öküzün sahibi tazminat vermekle mükellef değildir.

Madde 251 — Öküzün tos vurmak kusurunu bildiği halde, boynuzunu gözetmeyen yahut öküzünü bağlamayan kimse, öküz hür bir adamı öldürürse, üçte bir mine tediye mecburdur.

Madde 252 — Bir köle öldürülür ise, cezayı nakdi üçte bir mineye tenzil edilir.

akdiyle ilgili olmak üzere, gerek *menkul* ve gerek *gayrimenkul malların* satımı hakkında çeşitli hükümlere rastgelmektedir. Menkul malların satımında, satılan malın onu satana ait olup olmaması keyfiyeti ve keza onu satın alanın bu hususa vukuf veya ademi vukufu, satım akdinin hukuki neticeleri bakımından büyük bir önem arzylediğinden, bu hususta, hâdiselerin mahiyetine göre, satılan menkul malın hakiki sahibinin ve keza hüsnü niyet sahibi müşterinin haklarını koruyacak hükümler vazedilmiştir⁶¹.

Mecelle, gayrimenkullerin satımı hususunda bu hukuki muamelenin yazılı bir vesikaya istinat ettirilmesini, bu hususun bir senede raptedilmesini zarurî kılmıştır. *Gayrimenkul malların satımı* peşin para ile olduğu gibi veresiye de olabilirdi. Eğer bir gayrimenkul peşin para ile satılmışsa, bu takdirde, bedelin tediyesi ânında, tanzim kılınan *senedin* alıcıya teslimi iktiza ederdi. Gayrimenkullerin veresiye satılması halinde ise, gayrimenkullerin bedeli olan parayı o gayrimenkülü satan kimseye onu satın alan borçlanmış olur ve borcun miktarı da tanzim kılınan senette tasrih edilirdi. Mecelle, gayrimenkullerin satımında, satıcıya, sattığı gayrimenkulünü, onu satın alandan geri almak hakkını da tanımıştır. Hattâ, yalnız gayrimenkülü satan değil, onun akrabaları da, satılan gayrimenkülü, bedeli mukabilinde onu satın alandan tekrar satın alabilirler, satılan gayrimenkulün bedeli mukabilinde iadesini onu satın alandan isteyebilirlerdi.

Hamurabi Mecellesi, koca tarafından karısına, baba tarafından erkek çocuklarından birine, râhibe olan kız çocuğuna, *odalığından* doğma bir kızına yapılan bağışlamalara müteallik hükümleri de ihtiva eylemektedir. Menkul ve gayrimenkul malların her ikisinin de bağışlanabileceğini kabul eyliyen Mecelle, bu hukuki muamelenin şahitler huzurunda yapılmasını ve yazılı bir vesikaya istinat ettirilmesini zarurî kılmıştır. Mecelleye göre, bağışlama, ancak bir mükellefiyet mukabilî yapılırdı. Kendisine bağışlamada bulunulan kimse, bağışlayana her sene muayyen bir şey ödemekle veya ona bakmakla mükellef tutulurdu. Bu mükellefiyetin yerine getirilmemesi halinde bağışlama taahhüdü iptal olunurdu. Kendi-

61) *Menkul mülkiyet* bahsinde temas eylediğimiz bu hükümlerden burada ayrıca bahsetmeyeceğiz. Yalnız, Mecellenin şimdiye kadar temas etmediğimiz yedinci maddesinin bir kimseye ait menkul malların o kimsenin oğlu veya kölesinden gıalice, yani şahitsiz ve vesikasız, satın alınması halinde, satın alanın *hırsızlık* suçuna terettüp eden *ceza* ile, yani ölüm cezasıyla, cezalandırılacağını tasrih eylediğini de ilâve etmeliğimiz lâzımdır.

sine bağışlamada bulunulan kimsenin, bağışlayana, onun iâşesine yetecek miktarda irat getirecek bir gayrimenkulü tahsis eylemek suretiyle ona karşı olan mükellefiyetini def'aten yerine getirmesi de mümkündür⁶².

Hamurabi Mecellesinde *kira akdi* ile ilgili hükümlere de rastgelmektedir. Bu akit yazılı bir vesikaya istinat ettirilir ve bu vesikaya, mucir veya müstecirin isimleri, kiranın müddeti, *icar* bedeli, akdin mebde ve münteha tarihleri dercolunurdu. Keza, kiralanan şeyin bir ikametgâh mahalli olması ve kiracının evi tahliye mecbur edilmesi halinde mucirin müstecire vereceği tazminatla müstecir tarafından kira akdinin mevzuunu teşkil eyliyen evde ika edilen zararlardan dolayı mucire verilecek tazminat miktarı da tanzim kılınan mukavelede tasrih olunurdu⁶³.

Hamurabi Mecellesine göre, kira akdinde, muayyen bir şeyin kiralanması keyfiyeti, kira müddetinin çok uzun olması halinde bile, müstecir lehine temellükü intaç eyliyecek hiç bir hukukî netice doğurmazdı. Gayrimenkulünü muayyen bir müddetle kiraya veren bir kimse, bu müddetin hitamında gayrimenkulünün tahliyesini her zaman müstecirden isteyebilirdi. Hattâ kiralanan gayrimenkulün ev olması halinde, mucirin muayyen müddetin hitamından evvel de kiraladığı evin tahliyesini kiracıdan talep etmeye hakkı vardı; yalnız böyle bir halde, gayri menkul sahibinin kira bedeline tekabül eden kısmı müstecire iade eylemesi lâzımdı.

Mecellede, arazi, tarla, meyva bahçesi gibi gayri menkullerin icarı hakkında çeşitli hükümlerin derpiş olunduğu görülmektedir. Meselâ, bir arazinin icarında müstecire ödyeceği kira bedeli ve keza kira müddeti hakkında o arazinin işlenmiş veya işlenmemiş olmasına göre ayrı ayrı hükümler tesbit edilmiş bulunmaktadır. Eğer kira akdinin mevzuunu işlenmiş bir arazi teşkil ediyorsa, bu takdirde kiracı arazi sahibine muayyen zamanlarda muayyen bir kira bedeli tediye ederdi. Eğer kiralanan gayrimenkul işlenmemiş bir arazi ise, bu takdirde müstecir ilk sene hiç bir şey ödemez, ikinci sene de ekseriya hiç bir şey vermez, ancak üçüncü sene tesbit olunan kira bedelini tediye ederdi. Kira müddetine gelince; işlenmiş bir arazinin icarında nazarı itibara alınan normal müddet bir senedir. Eğer işlenmemiş bir arazi kiraya verilmişse, bu takdirde kira müddeti üç senedir. Şayet işlenmemiş bir arazi bir tarla ile birlikte kiraya verilmişse icar müddeti yine üç senedir. Kiracının kiraladığı bir bahçede meyva fidanları dikmesi halinde kira müddeti beş senedir.

62) Bk. *Delaporte (L.)*, *La Mésopotamie*, s. 88.

63) Bk. *Edouard Cuy*, *op. cit.*, s. 213.

Mecelleye göre, arazi, tarla, bahçe gibi gayrimenkullerin kiralanmasında müstecirin bir kira bedeli ödemesi bahis mevzuu olduğu gibi bazan bu nevi gayrimenkuller kiracının elde ettiği mahsulden mucirin tesbit olunan miktarda bir hisse alması şartıyla de kiralanabilirlerdi. Meselâ, tarlaların kiralanmasında mucir elde olunan mahsulün yarısını veya üçte birini alırdı. Meyva bahçelerinde ise, mucir elde olunan meyvaların üçte bir veya üçte ikisini alırdı.

Hamurabî Mecellesi, arazi, tarla gibi gayrimenkullerin kiralanmasında, müstecir tarafından kiralandığı toprağın işletilmesi gibi bir mükellefiyetten de bahseylemektedir. Müstecirin bu husustaki ihmeline karşı mucirin menfaatleri himaye olunmuştur. Bu gibi hallerde, civar tarlalardaki istihsale göre mucirin hissesinin hesaplanarak müstecire bu hisseyi tediye mükellefiyeti tahmil olunurdu⁶⁴.

Hamurabî Mecellesi ziraat işlerinde çalıştırılmak üzere hayvanların da kira akdine mevzu teşkil edeceklerini kabul eylemiştir. Bu hususta verilecek kira bedeli kiralanan hayvanın cinsine göre değişirdi⁶⁵. Mecelle,

64) Hamurabî Mecellesinde, gayri menkul mülkiyet hakkındaki hükümleri tetkik ederken zikrettiğimiz maddelerden gayri gayrimenkullerin kiralanması ile ilgili aşağıdaki maddelere tesadüf edilmektedir :

Madde 45 — Muayyen bedel mukabilinde tarla isticar eden kimse, hasadın husule getirdiği zarar ve ziyanı çekmeli.

Madde 46 — Hisse icarında, hasat nisbet dairesinde taksim edilir.

Madde 47 — Bir tarlanın müsteciri birinci senede nafakasını çıkarmayıp tarlayı zer' ve ıslahdan istinkâf ederse, tarla sahibi, tarla icarının idame edilmesine sarfı gayret edebilir.

Madde 52 — Hiç bir hasat elde etmese bile, mültezim mukavelename mucibince bağlı kalır.

Madde 60 — Bir orman sahası yetiştirmek maksadıyla, bir bahçevana verilirse, o, dört senelik bir sây'den sonra giren beşinci senede, araziyi sahib ile taksim etmeli. Sahip, hissesini beğenebilir.

Madde 61 — Bahçevanın, işletmemiş bir halde bıraktığı parçayı kendi hissesi için almalı.

Madde 78 — İcar müddetinin inkizasından evvel, meskeni, müstecirden alırsa, müstecir icar bedeline tekabül eden kısmı iade etmelidir.

65) Madde 242 — Bir öküz için verilecek kira, senede dört gur buğdaya ballığ olur.

Madde 243 — Bir küçük sığır için verilecek kira, senede üç gur buğdaya ballığ olur.

Madde 268 — Bir harman dövümü sığırının kirası, yirmi ka buğdaya ballığ olur.

kiralanan bir hayvanın ölümü veya sakatlanması halinde kiracıya terettüp eden mes'uliyetle ilgili hükümleri de ihtiva eylemektedir⁶⁶. Mecelle gemilerin de kiralanmasını derpiş etmiş, gemisini kiraya verenle gemiyi kiralayanın mütekabil vazife ve mes'uliyetlerini tayin eylemiş ve geminin kira bedeli hakkında muayyen hadler koymuştur⁶⁷. Kiracının geminin mahv ve ziyandan gemi sahibine karşı⁶⁸ ve gemideki eşyalardan dolayı da bunları gemiye yükletenlere karşı⁶⁹ mes'ul tutulduğu, çatışma ve batma gibi hallerin vukuunda mes'uliyetin teveccühü bakımından gereken hükümlerin tesbit olunduğu⁷⁰, batan bir geminin tekrar yüzdürülmesi halinde, geminin kıymetinin yarısını gemi sahibine tediye mükellefiyetinin kiracıya tahmil edildiği⁷¹ görülmektedir.

Madde 269 — Bir harman dövümü eseğinin kirası, on ka buğdaya ballıg olur.

Madde 270 — Bir harman dövümü yavrusunun kirası, bir ka buğdaya ballıg olur.

Madde 271 — Sığır, ... kirası, günde yüz seksen ka'ya ballıg olur.

66) Madde 245 — Müstecir, lâzım gelen takayyüdatı ahzetmediğinden dolayı sığır ölür ise, müstecir, mucire sığır yerine sığır tediye etmeye mecburdur.

Madde 246 — Ayağı kırmak yahut enseyi cerhetmek suretiyle icar edilen öküzü mutazarrır kılan müstecir, mucire, sığır yerine sığır tediye etmeye mecburdur.

Madde 247 — İcara alınan sığırın gözünü mutazarrır kılan müstecir, mucire hayvanın kıymetinin nisfını tediye etmeğe mecburdur.

Madde 248 — İcara alınan sığırın boynuzunu yahut kuyruğunu kaybettiren yahut burun deliklerini cerheden müstecir, mucire, hayvanın kıymetinin dörtte birini tediye etmeye mecburdur.

Madde 249 — Sığır âni hastalık yüzünden ölürse, müstecir, yemin etmekle serbest bırakılır.

67) Madde 275 — Bir ... geminin kirası, günde üç se'ye ballıg olur.

Madde 276 — Bir nakliye gemisinin kirası, günde iki buçuk se'ye ballıg olur.

Madde 277 — Altmış gurluk bir geminin kirası, günde altıda bir sekel'e ballıg olur.

68) Madde 236 — Bir gemiyi isticar eden kimse, geminin sahibine karşı geminin mahvü ziyandan dolayı mes'uldür.

69) Madde 237 — Gemici, geminin garkı için gemi sahibine, ve esyanın ziyat için yükleticilere karşı mes'uldür.

70) Madde 240 — Suyu aşağı akıntısına doğru seyreden gemi, suyun yukarı akıntısına doğru cerredilen bir gemiye çarpar ise ve suyun yukarı akıntısına doğru cerredilen gemi ve hamulesi ziyaa uğrar ise yahut kaybolursa, suyun aşağı akıntısına doğru seyreden geminin sahibi, bütün ziyanları tediye etmeye mecburdur.

71) Madde 238 — Gemici, batan gemiyi tekrar yüzdürebilir ise, geminin sahibine, geminin kıymetinin nisfını tediye etmeye mecburdur.

Hamurabi Mecellesinde karz akdi ile ilgili hükümlere de rastgelmektedir. Karz akdinde, tarafların isimleri, borcun tediye tarihi ve tediye mahalli, şahitlerin isimleri, *faiz* verilip verilmiyeceği, bu hususta tanzim kılınan vesikaya dercedilir ve keza aynı vesikaya onun tanzim kılındığı tarih de kaydolunurdu. *Borçlu borcunu* ya para ile veyahut da tesbit olunan resmi tarifeye göre miktarı taayyün edecek susam, buğday gibi şeyler vermek suretiyle öderdi. Alacaklı borcunu ödemiye borçlunun şahsı aleyhinde takibatta bulunabilir, borcunu ödemiye muktedir olduğu halde bunu ödemiye veyahut ödememek hususunda mütemerrid olan borçludan zarar ve ziyan isteyebilir ve kezâ borcunu ödemekten âciz olan borçlusunu borç *kölesi* sıfatıyla sattırabilirdi. Hattâ, *kölelik*, daimî olmamak şartıyla, *borçlunun* karısına ve çocuklarına da sirayet edebilirdi; yalnız bunlara ancak üç sene gibi bir müddetle *köle* olarak çalışma mecburiyeti tahmil olunmuş ve bu müddetin hitamında tekrar hürriyetlerine kavuşacakları kabul edilmiştir⁷². Mecelleye göre, köle vaziyetine düşen borçluya karşı alacaklısının iyi muamele etmesi de gerekirdi; aksi takdirde alacaklının *mes'uliyeti* cihetine gidilirdi⁷³.

Karz akdinde borçlu bir kişi olabildiği gibi bir kaç kişi de olabilirdi. Bu takdirde, tanzim kılınan vesikada borçlulardan her birinin *borcun* ne miktarından mes'ul tutulacağı zikredilir ve alacaklı da her borçludan hissesine düşen borcunu ödemesini isterdi. Yalnız, bazı istisnai hallerde, alacaklı müşterek borçluların yalnız birinden alacağının tamamını isteyebilirdi. Mecelleye göre, para yahut buğdayla borçlanmış olan borçlu borcunu bu gibi şeylerle tediye edemez ise, bu takdirde borcunun ödenmesi zımnında alacaklıya değeri olan başka eşya verebilirdi; yalnız bu keyfiyetin şahitler huzurunda vukubulması lâzımdı.

Hamurabi Mecellesi alacağın *rehinle* temin edilmesi usulünü de kabul etmiştir. Mecellede, gerek *gayrimenkul* ve gerek *menkul malların* alınan borç para mukabilinde rehnedilebilmeleriyle ilgili hükümlere rastgelmektedir. *Gayrimenkul rehninde*, borçlu borcunu ödemediği takdirde

72) Madde 117 — Karı ve çocuklar, borç için *esarete* verilmiş ise, esir sıfatıyla üç sene hizmet etmelidirler. Dördüncü senede hürdürler.

73) Madde 118 — Borç esiri, dayak yahut mahrumiyet yüzünden dâyin hanesinde vefat eder ve şayet vefat eden medyunun oğlu ise, dâyin oğlu *idam* edilir; bir *köle* ise dâyin üçte bir *mine* tediye etmekle mükelleftir. Bundan başka dâyin alacağını kaybeder.

Madde 115 — Borç esiri, dâyin hanesinde bir mevdi tabilden vefat ederse, dâyin hiç bir *tazminat* vermemeli.

alacaklı bu rehnin mevzuunu teşkil eyliyen gayrimenkulü haczettirebilir, satılmasını istiyebilir ve neticede bunun bedelinden alacağını tahsilini mümkün kılabilirdi. Mecelle, gayrimenkul rehnin araziye taallük etmesi halinde, alacaklıya, rehnedilen arazi üzerinde bir *intifa hakkı* tanımıştır.

Hamurabi Mecellesine göre, yine borcun teminatı olmak üzere bir *esir* üzerine veya borçlunun çocuğu, karısı veya bizzat kendisi üzerine de rehin tesis edilebilirdi. Yalnız hürriyetine sahip bir borçlu tarafından rehnedilen esirin alacaklı tarafından yapılan eziyet veya mahrumiyet neticesi ölümü halinde, alacaklının kölenin sahibi olan borçluya muayyen bir para ödemesi gerekirdi ve aynı zamanda alacaklı alacağını da kaybederdi. Rehnedilen ve ölen kimse borçlunun oğlu ise bu takdirde alacaklının oğlu da öldürülürdü. Keza, rehnedilen bir *esirin* alacaklı tarafından gözlerinin ziyasına sebebiyet verilmişse, bu takdirde esirin sahibi olan *borçluya* alacaklı tarafından esir bedelinin yarısı ödenirdi. Mecelle, bir kaç kişinin müştereken bütün mallarını bir *borcun* alacaklısına terhin edebilmelerini ve keza rehnin üçüncü bir şahsa naklolunabilmesini de teviz etmiştir⁷⁴. Nihayet, Mecelle, borcun teminatı olmak üzere *kefaleti* de kabul eylemiş, alacaklının hukukunun kefaletle temin olunabilmesini mümkün kılmıştır⁷⁵.

*Hamurabi Mecellesinde hizmet akdıyle ilgili hükümlerin de yer aldığı görülmektedir. Hususiyle ziraat işlerinde çalışan işçilerle onları çalıştıranlar arasında vukua gelen bu akitle ilgili olmak üzere ücret mukavelelerinin tanzim kılındığı ve verilecek ücret miktarında işçinin yaşı ile iş mevsiminin nazara alındığı müşahede edilmektedir. Mecelle, işçilerin hukukunu korumak, işverenlerin istismarını önlemek gayesiyle işçilere para, buğday veya zeytinyağı vermek suretiyle ödenecek ücretleri tayin eylemiştir⁷⁶. Mecellenin derpiş eylemediği hallerde, işçilere verilecek ücret *mukavele* ile tesbit olunurdu. İşçilerin ücreti, tesbit olunan muayyen*

74) Bk. *Delaporte (L.)*, La Mésopotamie, s. 87, 143 - 146.

75) Bk. *Delaporte (L.)*, La Mésopotamie, s. 146.

76) Madde 257 — Bir ekin ekicinin mükâfatı (ücreti), senede sekiz gur buğdaya ballığ olur.

Madde 258 — Bir öküz çobanının mükâfatı (ücreti), senede altı gur buğdaya ballığ olur.

Madde 261 — Bir çobanın mükâfatı (ücreti), senede sekiz gur buğdaya ballığ olur.

Madde 273 — Daimi bir amelenin mükâfatı (ücreti), senenin ilk bes ayında günde altı *se'ye* senenin müteakip aylarında günde bes *se'ye* ballığ olur.

zamanlarda tediye edilirdi. Hür bir işçi taahhüt ettiği hizmeti ifa eylemeden işini terkederse kendisine bir ücret verilmezdi. Taraflar, isterlerse ücretin peşinen ödenmesini kararlaştırabilir veya işçiye bilâhare alacağı ücrete mahsuben evvelen bir miktar para da verilebilirdi⁷⁷.

Hamurabi Mecellesinde *vediyaya* müteallik hükümler de yer almış bulunmaktadır. Müdi tarafından müstevdi emaneten tevdi olunan para, buğday, hurma, esir, kurşun, tapu senetleri gibi şeylerin şahitler huzurunda verilmesi ve bu hususun yazılı bir vesikaya istinat ettirilmesi bir şart olarak kabul edilmiştir. Müdi tarafından müstevdi emaneten tevdi olunan şeylerin şahitler huzurunda verilmemiş olması, müdiin icabında mahkemeye müracaatını imkânsız kılar. Yalnız, Mecellenin yüz on ikinci maddesi, berayi sevk eşya kabzeden kimseye kabzettiği eşyayı tevdi keyfiyetinin şahitler huzurunda vukuunu ve aynı zamanda yazılı bir vesikaya istinat ettirilmesini lüzumlu görmemiş, bu eşyaların ziyalı halinde bunların beş misli ile birlikte müstevdi tarafından mürsile tediyesi lüzumunu derpiş eylemiştir.

Mecelleye göre, müstevdiin kendisine emaneten tevdi ve teslim olunan şeyi iyi bir şekilde muhafaza eylemesi lâzımdır. Müstevdiin, kendisine tevdi olunan *vedianın* muhafazasını mümkün kılacak zarurî tedbirleri almayarak onun ziyasına sebebiyet vermesi kendisinin *mes'uliyetini* icabettirmektedir. Keza, müstevdi, kendisine emaneten tevdi olunan şeyi, iadesi talep olunduğu zaman veya evvelen kararlaştırılan tarihte müdiye iade etmesi lâzımdır. Müstevdiin kendisine emaneten tevdi ve teslim olunan şeyi iade etmiyerek inkâr eylemesi veya ziyasına sebebiyet vermesi halinde, emaneten verilen şeyin iki mislini vermeye mecbur tutulmak suretiyle cezalandırılması cihetine gidilmiştir. Vedianın mevzu itibariyle *esire* taallük etmesi halinde, esirin muhafazasını taahhüt eden kimse bu esirin yalnız kaçmasından mes'ul tutulmuştur; esirin ölümü halinde müstevdiye bir mükellefiyet tahmil edilmemiştir⁷⁸.

77) Bk. *Edouard Cuq*, op. cit., s. 214, 215.

78) Madde 120 — Bir mahzeneye teslim edilmiş olan zahire, bir duvar hasaralı yahut asırma yüzünden çalınmış yahut mahzeneci tesellüm ettiğini inkâr eder ise, zahireyi mahzene veren kimse, yemin ederek iki mislinin iadesini talep eder.

Madde 122 — Kıymetli eşyanın muhafazası hakkında yapılacak *mukavelename*, şahitler huzurunda akteilmeli.

Madde 123 — Şahitsiz olan bu kabil mukavelename, kabili istikâ değildir.

Madde 124 — Şayet bir kimse, kıymetli eşya emanete vermiş ise ve emanetçi kabzedilen şeyi, kanuna mugayir olarak, inkâr eder ise, bu, (emanetçi) iki kat tediye etmeye mecburdur.

III.

HAMURABI MECELLESİNİN CEZA HUKUKIYLE
İLGİLİ HÜKÜMLERİ

Hamurabi Mecellesinde bir çok fiillerin suç telâkki edildikleri, bu fiillerin cezalarını tayin hususunda da umumiyetle *kıyas*, yani ika edilen suçla ilgili fiilin aynen suçlunun şahsına da *Devlet* tarafından tatbik olunması esasının kabul edildiği, *kan gütme*, *diyet* gibi usullere yer verilmediği görülmektedir. Meselâ, bir adam öldüren ölüm cezasına, bir kimsenin gözünü çıkararak gözünün çıkarılması cezasına çarptırılırdı. Yalnız, bu gibi cezaların hükmedilmelerinde, işlenen fiillerin bir kasde makrun olup olmaması keyfiyetinin de nazara alındığı ve kasdin bulunmaması halinde de cezanın mahiyetinin değiştiği görülmektedir. Meselâ adam öldürmede kasdin bulunmaması keyfiyeti suçlunun yalnız *tazminata* mahkûm edilmesini icabettirir ve hattâ bazan suçlunun beraati cihetine de gidilirdi. Yine bir misal olarak, bir kargaşalık esnasında hiç bir kasde makrun olmadan bir kimseyi yaralayan ve onun ölümüne sebebiyet veren kimse *para cezasıyla* cezalandırılırdı. Eğer yalnız yaralama vukubulmuş ve bu keyfiyet ölümü intaç etmemişse, bu takdirde suçlu yalnız tedavi masraflarını ödemeye mecbur tutulurdu⁷⁹. Mecelle, bazı suçları da, sırf arzettiği hususiyet ve önem dolayısıyla, *kıyas* esasından ayrılmak suretiyle cezalandırmış bulunmaktadır. Meselâ babasını döven bir çocuk eli kesilmek suretiyle cezalandırılırdı⁸⁰. Babasını ve anasını tanımayan, inkâr eden çocuğun dili, *köleliğini* inkâr eden bir kimsenin kulağı kesilirdi⁸¹. Bundan başka, mecelle, işlenen suçlardan dolayı verilecek cezalarda, gerek suçlunun ve gerek suça muhatap olan kimsenin hür olup olmadıklarını da nazara alarak ona göre hükümler de sevketmiş bulunmaktadır⁸².

Madde 125 — Emanetçi, takayyüdatı muktaziyeye riayet etmemesine mebni, bilhassa keşrî sikest yüzünden vukubulan ziya'dan mes'uldür. Kendisi, hırsıza karşı takibatta bulunarak telâfilî mafâat etmekte muhtardır.

79) Madde 206 — Şayet hür bir kimse, bir mudarabada mingayrıkasdin hür bir kimseyi, tesadüfen cerheder ise, o kimse, (dârip) yemin ile serbest bırakılır. Mamafih tedavi masrafını tediye etmeli.

Madde 207 — Mecruh vefat ederse yarım *mine* tediye etmeli.

80) Madde 195 — Babasını darbeden elini kaybeder.

81) Madde 282 — *Köle* haksız olarak köleliğini inkâr ederse, bir kulağı kaybeder.

82) Bu hususta Mecellenin yüz doksan altı ve müteakip maddelerine bakınız.

Hamurabi mecellesi, mülkiyet mefhumuna verilen ehemmiyetin neticesi olarak, *hırsızlık suçu* hakkında çok ağır cezalar tayin eylemiştir⁸³. Kralın, *mâbetlerin* eşyasını çalanlar⁸⁴, yangın esnasında hırsızlık yapanlar⁸⁵, çocukları⁸⁶ ve ehli hayvanları çalanlar ve bu *suçları* ika eyliyenlere yataklık edenler hakkında *ölüm cezasının* hükmolunacağı zikredilmiştir. Bir evi zorlayan kimse ölüm ile tecziye edilir ve zorladığı eve gömülürdü⁸⁷. Suçlunun, bazı hallerde, çaldığı malın kıymet itibariyle on ilâ otuz mislini ödemesi halinde ölüm cezasından kurtulabileceği de kabul edilmiştir⁸⁸. Keza, *hırsızlık suçunun* vahim bir mahiyet arzmemesi halinde, bunun *para cezasıyla* tecziyesi cihetine de gidilmiştir.

Mecelle, çalınmış bir şeyi bilerek saklayan kimseyi de ölüm cezasıyla cezalandırmıştır. Keza, hükümdarın kölesini kaçırarak, bir *kölenin* kaçmasını kolaylaştırmak gayesiyle onun alâmeti farikasını ortadan kaldıran, hükümdarın kaçan kölesini evine gizli bir surette kabul ederek onu teslim eylemeyen⁸⁹, kaçan bir köleyi evinde saklayan⁹⁰ kimse de ölüme mahkûm edilirdi. Bir kimsenin oğlundan veya kölesinden, o kimsenin haberi olmaksızın gizlice bir şey satın alan da ölüm cezasına çarptırılırdı⁹¹.

83) Madde 22 — Hırsız, ölümle tecziye edilir.

84) Madde 6 — Bir mâbedin erzak ambarından yahut kraldan gayri kanunî temellük maksadıyla esyayı menkuleden bir şey çalan kimse, ölüm cezasıyla tecziye edilir. Aynı ceza, çalınan şeyin çalındığını bildiği halde, onu satın alan hakkında da varıddir.

85) Madde 25 — Bir yangın zuhurunda, söndürmek maksadıyla bir ikametgâha giren ve fakat esya çalan kimse, olduğu yerde, ihrakı binnar cezasıyla tecziye edilir.

86) Madde 41 — Kanuna muhalif olarak bir kimsenin çocuğunu çalan kimse, ölümle tecziye edilir.

87) Madde 21 — Bir evi zorlayan (zor ile açan) kimse, ölüm ile tecziye edilir ve eve defnedilir.

88) Madde 8 — Gayri kanunî bir surette temellük etmek maksadıyla bir hayvan yahut bir gemi çalan kimse, o şey bir *mâbede* yahut krala ait ise, kıymetinin otuz misliyle, bir *masenkak*'a ait ise, on misliyle tecziye edilir. Bundan başka, o, çalınan şeyin ladesiyle mükelleftir. Cezayı nakdî tahsil edilmez ise, yerine ölüm cezası kaim olur.

89) Madde 16 — Kralın yahut bir masenkak'ın kaçan kölesini evine gizli bir surette kabul eden ve onu zabıta memurunun emriyle iade ve teslim etmiyen kimse, ölüm ile tecziye edilir.

90) Madde 19 — Kaçan bir köleyi evinde saklayan kimse, ölüm ile tecziye edilir.

91) Madde 7. Bakınız: not 61.

Mecelle hırsızlık suçunun failinin bulunamaması halinde *Devletin* resmî makamlarına da muayyen bazı mükellefiyetler tahmil eylemiştir. Meselâ, bu gibi hallerde, *suçun* ika' edildiği mahallin reisi, malları çalınan kimsenin bütün zarar ve ziyanını tazmin ile mükellef tutulmuştur. Bu gibi hallerde mevzuubahs zarar ve ziyanın mikdarı da malları çalınan kimsenin yemini ile tesbit olunurdu. Keza, hırsızlık esnasında malları çalınan kimse öldürülmüşse, suçun vukubulduğu mahal reisinin öldürülenin aile ve akrabasına muayyen bir para vermesi icabederdi⁹².

Hamurabi mecellesine göre, bir kimsenin diğer bir kimseyi dövmesi halinde de, suçlu, gerek kendisinin ve gerek dövülen kimsenin içtimai durumu nazara alınmak suretiyle muhtelif *cezalara* çarptırılırdı. Meselâ yüksek mevki sahibi bir kimsenin yanağına vuran bir kimse altmış kırbaç vurulmak suretiyle cezalandırılırdı. Keza, içtimai seviyesi bakımından kendisine eşit bir kimsenin çenesine vuran hürriyetine sahip bir suçlu *para cezasiyle* tecziye edilirdi. Bir *Maşenkak*'ın çenesine vuran diğer bir *Maşenkak* da para cezasına çarptırılırdı. Hür bir kimsenin çenesine vuran bir *kölenin* kulağı kesilirdi⁹³.

Mecelleye göre, evli bir kadını veya bir *mâbet* kızını, yalan yere *fuhs* ile itham edenin alnına sıcak demirle damga vurulurdu⁹⁴. Kendi kızıyla münasebette bulunan baba *sürgün cezasına* mahkûm edilirdi⁹⁵. Gelini ile gayri meşru münasebette bulunan kayınpeder *suda boğulurdu*⁹⁶.

92) Madde 23 — Hırsız tutulmadıysa, o zaman *hırsızlığın* vukubulduğu kasaba (nahiye) ve mahal reisi, zarardideye bütün zarar ve ziyanını tediye etmeli. Bu (müddei) zarar ve ziyanın miktarını, yemin ile tesbit eder.

Madde 24 — Bir adam *sirkat* esnasında hayatını kaybederse, o zaman, kasaba (nahiye) ve mahal reisi, katledilenin aile ve taallukatına bir *mine* tediye etmelidirler.

93) Madde 202 — Yüksek makamlı bir kimsenin yanağına darbeden kimse, alenen altmış kırbaç darbesiyle tecziye edilir.

Madde 203 — Hemakranının çenesine darbeden *hür* bir adam, bir minelik cezayı nakdiyle tecziye edilir.

Madde 204 — Bir *maşenkak*'ın çenesine darbeden diğer bir *maşenkak*, on *şekellik* cezayı nakdiyle tecziye edilir.

Madde 205 — Hür bir kimsenin çenesine darbeden bir *köle*, bir kulak kaybeder.

94) Madde 127 — Bir *mâbet* kızını yahut evli bir kadını, yalandan *fuhs* ile itham eden kimsenin, alnı kızgın demirle damgalanır.

95) Madde 154 — Kendi kızıyla hemfiras olan peder, *nefy cezasıyla* tecziye edilir.

96) Madde 155 — Kocası tarafından zâten varılan gelin ile münasebatı zevciyede bulunan kayınpeder, *su ölümü cezasıyla* tecziye edilir.

Babasının ölümünden sonra annesiyle münasebette bulunan çocuk ve anası yakılırdı⁹⁷. Başka bir erkeğe olan sevgisi dolayısıyla kocasını kasden öldüren kadın çarmıha gerilerek öldürülürdü⁹⁸. Babasının ölümünden sonra, babasına çocuk doğurmuş olan üvey ana ile münasebette bulunan çocuk *aileden* tardedilirdi⁹⁹.

Hamurabi mecellesi zinâyı da bir suç telâkki ederek, bu hususta kadının ve erkeğin *suya atılmaları cezasını* tayin etmiştir¹⁰⁰. Keza, müsrif olan, ahlâka mugayir hareketlerde bulunan, kocasına hakaret eden kadınlar hakkında da suya atılmak veya *esarete* gönderilmek cezaları tesbit olunmuştur. Cebren başkasının namusuna taarruz eden, bazı hallerde *ölüm cezasına* mahkûm edilirdi¹⁰¹. Mecelleye göre, *sahtekârlık*, yanlış hesap göstermek, *emanete hıyanet* gibi hallerde, ika olunan fiilîn vaha-metine göre, *suçlunun* uzuvlarından birinin kesilmesi veya *tazminat* cezası hükmolunurdu. Meselâ, sürünün adedini az göstermek suretiyle yanlış hesap veren çoban tazminata mahkûm edilir, emanete hıyanet eden suçlunun eli kesilirdi.

Hamurabi mecellesi, *Devlet* hizmetinde çalışanların vazifelerini terk ve suiistimal eylemeleri halinde tatbik edilmesi gereken ağır *cezalar* tayin

97) Madde 157 — Pederinin vefatından sonra, kendi validesiyle münasebatı zevciyede bulunan kimse, kendisi ve validesi ihrakı binnar cezasıyla tecziye edilir.

98) Madde 153 — Başka bir erkeğin askı için kocasını kasden öldüren karı, çarmıha germek ölümü ile tecziye edilir.

99) Madde 158 — Pederinin vefatından sonra, pederine çocuk doğurmuş olan üvey anaya varan kimse, *aileden* tardedilmek suretiyle tecziye edilir.

100) Madde 129 — Yakalanan evli kadının zinası, *su ölümüyle* tecziye edilir. Zâni ve zâniye bağlanıp suya atılacaklardır. Bununla beraber koca, karısına cezasını bağışlaya ve kral, zâniyi affedebilir.

Madde 131 — Karı *zina* ile itham olunursa, fakat fiili zinada yakalanmaz ise, yeminiyle (karının) serbest bırakılır ve ailesi nezdine avdet edebilir.

Madde 132 — Kocasının talep ve teklifi üzerine, zina ile itham edilmiş olan evli kadın, kendisini, nehırde *su tecrübesine* tâbi kılmalı.

Madde 133 — Kocasının gaybubeti (harp esareti) esnasında, ihtiyaç yüzünden mağdur olmaksızın, başka bir adamı takip eden kadın, *su cezasıyla* tecziye edilir.

Madde 134 — O, (karı) ihtiyaç yüzünden mağdur ise, *cezasız* kalır.

101) Madde 130 — Evlenip fakat henüz dokunulmamış olan ve pederinin evinde ikamet eden bir kadın ile yakalanan izalei biker fâili, ölüm cezasıyla tecziye edilir. Kadına hiç bir ceza terettüp etmez.

etmiştir. Meselâ vazifesini şahsan ifa etmeyip yerine başka birini gönderen bir asker ölüme mahkûm edilirdi. Bir kimseyi askerlik hizmetinden kurtaran ve onun yerine bir diğerini ikame eden kumandan da ölümle tecziye edilirdi. Bir askerın servetini cebren çalan, onu esir kılan, yahut onu bir dâva yüzünden nüfuz sahibi bir kimseye teslim eden, yahut kralın hediyelerini ondan aşırın bir kumandan da ölümle cezalandırılırdı. Mahkemededen sâdır olan bir hükmü kasden imha eden hâkim memuriyetini daimî olarak kaybeder ve mezkûr hükmün bir hakka taallûk etmesi halinde de mevzuubahs hakkın on iki mislini tediye mecbur tutulurdu¹⁰².

Mecelle, doktor, baytar, mimar gibi serbest meslek sahiplerinin de, mesleklerinin icrasından mütevellit muhtelif hususları suç telâkki ederek cezalandırmıştır. Meselâ hür bir kimsenin ölümüne veya gözünün ziyasına sebebiyet veren doktorun eli kesilirdi. Ölenin hür olmaması onun yerine diğer bir köle temin edilmesini, gözünü kaybedenin köle olması köle fiyatının yarısının tediyesini icabettirirdi¹⁰³. Bir hayvanın ölümüne sebebiyet veren baytar, ölen hayvanın kıymetinin dörtte birini hayvan sahibine ödemekle mükellef tutulurdu¹⁰⁴. Mimarın kusurundan dolayı inşa olunan bir evin yıkılması ve ev sahibinin de bu yıkılma neticesi ölmesi halinde, buna sebebiyet veren mimar ölüme mahkûm edilirdi. Eğer bu yıkılma ev sahibinin oğlunun ölümüne sebebiyet vermişse, bu takdirde

102) Madde 26 — Kralın hizmetini ifa etmeyen bir asker yahut balıkeı, yerine bir vekil gönderir ise, ölüm ile tecziye edilir ve vekil emvalini alır.

Madde 33 — Bir kimseyi kanuna muhalif olarak kralın hizmetinden çeken ve yerine maahlı bir asker getirten bir paşa yahut merkez reisi, ölümle tecziye edilir.

Madde 34 — Bir askerın servetini cebir ile aşırın, soyan, onu esir kılan, yahut onu bir dâva yüzünden sahibi nüfuz bir adama teslim eden, yahut kralın hediyelerini kendisinden aşırın bir paşa yahut bir merkez reisi ölümle tecziye edilir.

Madde 5 — Bir hâkim, hükmü kendi tarafından verilen bir vesıkayı kasden iptal yahut bertaraf ederse, şikâyeti mucip olan meblâğ ile beraber on iki mislinin tediyesiyle mükelleftir. Bu hal, hâkimin salâhiyeti kazâyesini ilelebet iskat eder.

103) Madde 218 — Ağır bir ameliye neticesi olarak (hür) bir adamın vefatına veyahut gözünün ziyasına sebebiyet veren tabip, eliyle (elin ziyası ile) tecziye edilir.

Madde 219 — Maktul bir *masenkak*'ın kölesi ise, o halde tabip, köle yerine köle getirmeye mecburdur.

Madde 220 — Köle yalnız bir göz kaybederse, tabip, kölenin fiyatının nisfını tediye etmeye mecburdur.

104) Madde 225 — Hayvan ölür ise, baytar sahıbe, hayvanın kıymetinin dörtte birini tediye etmeye mecburdur.

mimarın oğlu *ölüm cezasına* çarptırılırdı. Eğer bu yıkılma kölenin ölümüne sebebiyet vermişse, ölen kölenin yerine yenisi temin olunurdu. Eğer yıkılma ev sahibinin eşyalarında bir zarar husule getirmişse, mimar bu zararı tazmin ettiği gibi yıkılan evi yeniden inşa etmekle de mükellef tutulurdu¹⁰⁵.

Hamurabi mecellesi, işlenen bir suç hakkında tâyin olunan *cezanın* o suçu işliyenin *ailesine* sirayetini mümkün kılacak bazı esaslar da kabul eylemiştir. Meselâ, fena muameleden dolayı bir kadının çocuğunun düşmesine ve onun ölümüne sebebiyet veren bir kimsenin kızı da ölüme mahkûm edilirdi. Keza, biraz evvel işaret eylediğimiz gibi, mimarın ihmali yüzünden bir ev yıkılır ve ev sahibinin oğlu da yıkılan evin enkazı altında kalarak ölürse, bu mimarın oğlu da *ölüm cezasına* çarptırılırdı. Keza, *borcunu* ödiyememesi dolayısıyla bir *borçlunun* çocuğunun *esir* olması ve *esaret* zamanında alacaklının fena muamelesi yüzünden bu çocuğun ölmesi, alacaklının oğlunun da ölüme mahkûm edilmesini icap ettirirdi.

Mecelle, *ölüm cezalarında*, suçlunun *mallarının müsaderesini* mümkün kılan bazı *fer'i cezalar* da kabul etmiştir. Meselâ, başkasını haksız yere suçlu olarak ittiham eylemek veya askerlik hizmetinden kaçmak gibi suçlarda, suçlu hakkında *asli bir ceza* olarak kabul edilen *ölüm cezasının* yanında, onun mallarının müsaderesi gibi fer'i bir ceza da tâyin olunmuştur¹⁰⁶.

105) Madde 229 — İnşa kusurundan dolayı evin çökmesine ve bu yüzden ev sahibinin vefatına sebebiyet veren mimar, ölümlü tecziye edilir.

Madde 230 — Bu yüzden, hâne sahibinin oğlunun vefatına sebebiyet verilirse, mimarın oğlu idam edilir.

Madde 231 — Bu yüzden bir kölenin vefatına sebebiyet verilir ise, köle yerine köle tade edilmeli.

Madde 232 — İnhidam yüzünden eşya ziyan görür ise, mimar, zarar ve ziyanı yerine getirmeye mecburdur. O, (mimar) haneyi kendi masrafiyle yeniden inşa etmekle mükelleftir.

106) Madde 2 — Bir *kabahat (cürüm)* yüzünden tel'in (ittiham) edilen kimse, kendisini ilâhın suya dalma hükmüne tâbi kılmalı, Nehir tarafından sürüklenir ise, mağlûp (mücrim) gibi addedilir ve serveti müttehimin lehine olarak müsadere olunur. Sağ sâlim kalırsa, kabahatsiz addedilir ve müttehim, haksız yere ittihamdandan dolayı ölüm ile ve müttehemine lehine olarak servetinin *müsaderesiyle* tecziye edilir.

Keza madde 26. Bakınız : not 102.

Hamurabi mecellesi, muhtelif suçlar hakkında kabul eylediği ölüm cezasının, suçlunun bağlanarak *suya atılıp boğulması, ateşte yakılması, çarpmıha gerilmesi*, doğrudan doğruya öldürülmesi gibi çeşitli infaz şekillerinden de bahsetmektedir. Meselâ, gelini ile gayri meşrû münasebette bulunan kayınpeder suda boğulur, annesiyle gayri meşrû münasebette bulunan çocuk ateşte yakılır, kocasını kasden öldüren kadın çarpmıha gerilirdi.

IV.

HAMURABI MECELLESİNİN ADLİ TEŞKİLÂT VE MUHAKEME USULÜ İLE İLGİLİ HÜKÜMLERİ

Hamurabi mecellesinde adli teşkilât ve muhakeme usulü hakkında mufassal hükümlere tesadüf edilmemektedir. Bununla beraber, *Bâbil Devletinin* Hamurabi zamanındaki adli teşkilâtı hakkında bizleri aydınlatacak bazı bilgilere de rastgelinebilmektedir. Meselâ, adli teşkilâtın başında *Devletin* her tarafına şâmil *kazâi salâhiyete* malik kralın geldiği, keza hükümdar namına *kazâ fonksiyonunu* ifa eyliyen hâkimlerin mevcudiyeti ve nihayet bilhassa Hamurabi'nin teşebbüsüyle adli faaliyette sürati temin eyliyecek önemli bazı tedbirlerin alındığı müşahede edilmektedir. Keza, Hamurabi'den evvel Bâbil'de mevcut olan râhiplerden müteşekkil *ruhanî kazâ* müesseselerinin meslekten yetişmiş hâkimlerden mürekkep *adli kazâ* müesseselerinin yanında yine kendi mevcudiyetlerini muhafaza eyledikleri görülmektedir. Fakat, ruhanî kazâ müesseselerinin adaletin tevzii işine dar bir ölçüde iştirak ettirildikleri, râhiplerden teşekkül eden bu ruhanî kazâ müesseselerinin *miras* taksimi, müşterek malların tasfiyesi gibi muayyen hususlara münhasır, mahdut bir *kazâi salâhiyete* mazhar kılındıkları anlaşılmaktadır. Bundan başka, âdli kâzâ müesseselerinin rüyet ettikleri dâvalarda karar vermeye sâlih ve kâfi delillerin bulunmaması halinde de, bu gibi işlerin, tarafların birbirleriyle uzlaşmamaları halinde, ruhanî kazâ müesseselerine havale edildikleri müşahede olunmaktadır¹⁰⁷. İşte zikrettiğimiz bu mahdut hallerin dışında, hukukî ihtilâflar ve cezaî hususlar adli kazâ müesseseleri tarafından rüyet edilerek bir karara bağlanırlardı.

Hamurabi mecellesinde *delillerle* ilgili bazı hususlardan da bahsö-
lunduğu görülmektedir. Meselâ, gerek hukukî ve gerek cezaî işlerde *şehadete* ve hususiyle şâhitlerin yeminli ifadelerine büyük bir kıymet verildiğini, bilhassa *mülkiyete* müteallik ihtilâfların hallinde şahitlerin

107) Bk. *Edouard Cuq*, op. cit., s. 350.

yeminli şahadetlerinin büyük bir ehemmiyete mazhar kılındığını müşahede etmekteyiz¹⁰⁸. Mecelle, keza, rüyet edilen dâvalarda tarafların yeminlerine de bir kıymet vermiş ve hattâ bir çok hallerde suçlunun veya dâva edilen tarafın yeminle beraatini veya lehine hüküm verilmesini mümkün kılmıştır¹⁰⁹. Yalnız, mecelle, *yalan yere şahadette bulunanlar* için, meselâ şahadetin taallük ettiği hâdisenin *idamı* istilzam eden bir suç olması halinde, ölüme mahkûm edilmeleri gibi ağır bir ceza tâyin etmiş ve diğer hususlarda da yalan yere şahadet hakkında muhtelif *cezalar* tesbit eylemiş ve hattâ bu gibi kimseleri muhakeme masraflarını ödemeye bile mecbur kılmıştır¹¹⁰.

Mecellede, *kazâi müesseseler* tarafından ittihaz olunacak kararlara müteallik bazı hususların da yer aldığı görülmektedir. Her şeyden evvel, bu müesseseler tarafından verilen kararların taraflara tefhim olunduğu, keza bu kararların bir varakaya yazılarak hâkim tarafından mühürlen-dikten sonra mahkemede saklandığı anlaşılmaktadır. Mecelleye göre, kazâ organları tarafından verilen kararlarda, sonradan, bu kararları ittihaz eyliyen hâkimler bile hiç bir değişiklik yapamazlardı. Kararını kasden iptal veya bertaraf eden hâkim, mahkûmunbîhin on iki mislini tediye mecbur tutulduğu gibi memuriyetini de kaybederdi¹¹¹.

Hamurabi mecellesi, *ölüm cezasını* icap ettiren hususlarda ve bil-hassa *zina* suçlarında, sanıkların suçlu olup olmadıklarını tâyin hususunda müracaatı gereken bazı garip usullerden de bahseylemektedir. Meselâ, bu gibi hallerde, zina suçuyla ittiham edilen kadın, kocasının talebi üzerine suya atılır ve batarsa bu keyfiyet onun suçlu olduğuna, batmazsa suçlu olmadığına delâlet ederdi¹¹². Keza, bir suçla ittiham edilen kimse suya atılır ve su tarafından sürüklenirse suçlu telâkki olunurdu¹¹³.

Recai G. Okandan

108) Bk. *Avram Galanti*, Üç samî vâzı-ı kanûn, s. 82.

109) Meselâ madde 131. Bakınız: not 100.

Madde 266 — Hayvanlar ahvâlî mücbireden yahut hastalıktan dolayı mahvolsa, çoban yeminle beriyüzzimme olur.

110) Madde 3 — Ölüm intac edecek bir *cinayet* meselesine taallük eden bir ceza dâvasında, şahit sıfatıyla yalan beyanatta bulunan kimse, ölüm ile tecziye edilir.

Madde 4 — Mala taallük eden dâvada böyle yapan kimse (yani yalan beyanatta bulunan kimse), dâvanın neticesinde taayyün edecek akcayı tediye eder.

111) Madde 5 — Bir hâkim, hükmü kendi tarafından verilen bir vesikayı iptal yahut bertaraf ederse, şikâyeti muclp olan meblâğ ile beraber on iki mislinin tediyesiyle mükelleftir. Bu hal, hâkimin salâhiyeti kazâyesini ilelebet iskat eder.

112) Madde 132. Bakınız: not 100.

113) Madde 2. Bakınız: not 106.